

і доўга потым блукалі па навакольных лясах, покуль іх не знішчалі сяляне.

Раніцай 29 верасня рэшткі корпуса Левенгаўпта падышлі да Прапойска, дзе стаяў шведскі абоз. Галодныя і змардаваныя салдаты прагна накінуліся на прыпасы і пачалі іх рабаваць. Корпус ператварыўся ў сапраўдную банду марадзёраў. Калі шведы падышлі да Сожа, яны ўбачылі, што моста на рацэ няма. Ён быў спалены рускімі войскамі, якія стаялі на другім беразе ракі. Шведы перайшлі Проню, захапілі на Сожы невялікі астравок, але пераканаўшыся ў тым, што пераправіцца ў гэтым месцы немагчыма, зноў адышлі да Прапойска. Левенгаўпт пасадыў пяхоту на абозных коней і накіраваўся ўздоўж Сожа на поўдзень, пакінуўшы разрабаваны і зруйнаваны Прапойск.

Рускія заставаліся ў Лясной тры дні. Там яны адзначылі перамогу. Пасля гэтага Пётр I накіраваў усю конніцу праз Гомель на Украіну, а сам з пяхотай, абозамі і палоннымі пайшоў да Смаленска.

На вялікай адлегласці паміж Сожам і Дняпром расцягнуліся рэшткі корпуса

Левенгаўпта. Па лясах блукалі адзінокія салдаты. Рускія атрады сумесна з сялянамі лавілі іх. Некаторым шведскім салдатам з вялікай цяжкасцю удалося дабрацца да Оршы і Шклова, дзе іх захапілі ў палон.

У гэтай бітве шведы страцілі 17 гармат і ўвесь абоз з 7 тысяч павозак, 8500 чалавек забітымі і параненымі, 5 тысяч было ўзята ў палон. З усяго 16-тысячнага корпуса Левенгаўпт прывёў да Карла XII трохі больш за 4 тысячы чалавек.

Страты рускіх войскаў складалі забітымі 1111 і параненымі 2856 чалавек.

Аб значэнні перамогі пад Лясной Пётр I пісаў: «Сія у нас победа может первая назваться, понеже над регулярным войском никогда такой не бывало, к тому же еще гораздо меньшим числом будучи пред неприятелем, и по истине она виновна всех благополучных последований России, понеже тут первая проба солдатская была, и людей конечно ободрила, и мать Полтавской баталии, как ободрением людей, так и временем...»

Л.Дз.Клок.

З генералаў — у радавых, з радавых — у генералы

Князь Аникита Иванович Репнин (1668—1726) с юношеских лет состоял при Петре I, в 1685 г. поручик «потешной» роты. Участвовал в Азовских походах (1695—1696). В начале Северной войны 1700—1721 гг. командовал дивизией, участвовал во взятии Нотебурга и Нарвы. В 1708 г. за нераспорядительность и потерю 7 орудий в сражении при Голловчине был по суду разжалован в рядовые. В битве при Лесной сражался с

необыкновенным воодушевлением как рядовой боец, увлекал своим примером всех окружающих. Обрадованный победой при Лесной, царь простил Репнина, и он был вновь назначен начальником дивизии. В день Полтавского боя князь Репнин командовал центром нашей пехоты и проявил огромное мужество и распорядительность.

Друкуецца паводле кн.: *История русской армии и флота. М., 1911. С. 187—188.*

У СКЛАДЗЕ РАСІЙСКАЙ ІМПЕРЫІ

На далучаных паводле першага падзелу Рэчы Паспалітай (1772) землях Кацярына II стварыла дзве губерні: Пскоўскую і Магілёўскую, а генерал-губернатарам на абедзве губерні прызначыла генерал-фельдмаршала З.Г.Чарнышова. У 1776 г. з беларускіх паведаў Пскоўскай губерні ўтворана Полацкая губерня. Земскія ўстановы, што існавалі пры

Рэчы Паспалітай, засталіся, у тым ліку і судаводства. Царыца дадаткова ўстанаўлівала на новых землях губернскія і правінцыяльныя суды, а іх суддзяў дазвалялася прызначаць з мясцовай шляхты.

Неадкладна быў праведзены перапіс насельніцтва. Ён спатрэбіўся для збору падушнага падатку. Гэты падатак устанаўліваўся ў наступным

памеры: штогадовы дзяржаўны аклад з сялян 70 кап. з душы і 1 чацвярык мукі; з яўрэяў па 1 руб. з душы і з купецтва — 1 руб. 20 кап. з душы; акрамя таго, трэба было ўносіць у казну дзяржавы і шмат іншых пабораў. Выходзіла, што цяпер з беларусаў будуць спаганяць значна больш падаткаў, чым раней. А гэта многім было не пад сілу. Кацярыне II прыйшлося за 1-ю палову 1773 г. частку падаткаў адмяніць, а на 2-ю палову гэтага года знізіць іх на 50%.

Адносна хутка на новыя землі знайшліся і новыя ўладальнікі, бо царскі ўрад раздаваў землі рускім памешчыкам, чыноўнікам, а таксама адстаўным генералам і афіцэрам. Прапойскае староства Кацярына II падаравала князю А.М.Галіцыну (1723—1807).

У пачатку XIX ст., пасля смерці Галіцына, Прапойск і навакольныя вёскі трапілі да багатага памешчыка, надворнага саветніка Аляксандра Яншына. Новы ўладальнік памесця прадоўжыў пачатае Галіцыным пераабсталяванне вінакурных заводаў і заснаваў у Прапойску ў 1806 г. палатняную мануфактуру. Яна называлася фабрыкай і знаходзілася там, дзе потым была Прапойская МТС. Палатно выраблялася на 8 станках, у 1825 г. яго было выткана 7361 м. Акрамя палатна тут вырабляліся падножныя дарожкі. На фабрыцы працавала 17 чалавек. Гэта былі сяляне-бабылі, якія тут жа на фабрыцы і жылі. Апошняе ўпамінанне пра фабрыку адносіцца да 1847 г. У заняпад прыходзілі і іншыя прадпрыемствы Прапойска, акрамя вінакурнага завода. Ён даваў да 57 тыс. вёдзер віна, значная частка якога (каля 21 600 вёдзер) ужывалася на месцы.

Для гандлю віном у мястэчку было 11 корчмаў. У воласці дзейнічалі таксама пабудаваны А.Яншынм жалезаробчы завод у в. Старынка, бровар Піятуховіча ў Трасліўцы,

прапойскае прадпрыемства шарсцяных вырабаў, якое выпускала сукно для сялянскай вопраткі, лесапільня ў Клінах, некалькі вадзяных і ветраных млыноў. А.Яншын меў багатую бібліятэку, карцінную галерэю, калекцыю мармуровых і мазаічных вырабаў. Але ўсё гэта прагуляў яго сын Дзмітрый, калі стаў уладальнікам бацькоўскага багацця.

У 1825 г. уладальніцай Прапойскага памесця стала графіня А.Вязміцінава, якая праз тры гады прадала яго адстаўному паручніку А.І.Бенкендорфу. Прыдбаўшы памесце, Бенкендорф звярнуў асаблівую ўвагу на жалезаробчы завод у Старыцы і зрабіў усё магчымае, каб ён стаў самым буйным сучасным металургічным прадпрыемствам ва ўсёй Беларусі. Але з 1862 г. завод пачаў здаваць дасягнутыя пазіцыі, а пасля таго, як у 1864 г. памёр уладальнік, настаў час канчатковага заняпаду прадпрыемства. Што ж тычыцца іншых прамысловых галін, то, акрамя лясной, вінакурнай і ганчарнай, яны асаблівага значэння не мелі. На большасці прадпрыемстваў працавалі 1—2 чалавекі, а ўсё, што імі выраблялася, выкарыстоўвалася на месцы.

Асноўным заняткам і галоўнай крыніцай матэрыяльнага дабрабыту мясцовых жыхароў з'яўлялася сельская гаспадарка. Аднак тэхніка апрацоўкі зямлі была вельмі нізкая. Ураджаі збіраліся невысокія. На працягу доўгага часу развіццё земляробства стрымлівалася прыгонным правам. Сяляне не вельмі старанна апрацоўвалі свае палі, бо ведалі: рана ці позна зямлю адбярэ памешчык. Ды і самі памешчыкі ўжо былі перакананы ў тым, што трэба шукаць нейкае выйсце, каб надаць сельскай гаспадарцы штуршок для яе развіцця.

Каб аслабіць напружанасць у грамадстве, якая асабліва абвастрылася пасля паражэння Расіі ў Крымскай вайне (1853—1856), Аляксандр II,

старэйшы сын Мікалая I, сеўшы на трон, быў вымушаны пайсці на адмену прыгоннага права. У сакавіку 1856 г. выказаўся аб неабходнасці вызвалення сялян. На яго думку, прыгоннае права трэба было адмяняць па добраахвотнай згодзе з дваранамі. З такой неафіцыйнай прапановай і звярнуўся да памешчыкаў Беларусі і Літвы, як да найбольш падрыхтаваных да гэтай акцыі.

Пасля станоўчага адказу Санкт-Пецярбург дазволіў стварыць губернскае камітэты для падрыхтоўкі задуманай рэформы. Да вясны 1858 г. такія камітэты дзейнічалі ўжо ва ўсіх беларускіх губернях. 19 лютага 1861 г. было абвешчана аб адмене прыгоннага права. Пры гэтым падкрэслівалася, што памешчыцкія правы «не могуць быць вярнуты ад іх без прылічнага вознаграждения или добровольной уступки». І гэта няўхільна ажыццяўлялася пры падрыхтоўцы зямельнай рэформы. Памешчыкі атрымлівалі сапраўды прыстойнае ўзнагароджанне. Калі, напрыклад, рыначная вартасць зямлі ў Магілёўскай губерні была больш за 8 руб. за дзесяціну, то згодна з царскім маніфестам сяляне павінны былі плаціць за яе ў сярэднім больш за 33 руб., пры гэтым на іх кошт клаліся і пазыковыя працэнты. Вядома ж, сялянам адводзіліся не лепшыя землі, а ўсе лясы наогул заставаліся ва ўласнасці ранейшых гаспадароў. А што тычыцца «добравольных уступок», то і яны здараліся.

Так у той час уся Прапойская воласць, як пра цуд, гаварыла пра ўчынак кульшыцкай палкоўніцкай, якая нібыта азалаціла сваіх сялян. І вось у Дзяржаўным гістарычным архіве Рэспублікі Беларусь знойдзены дакумент — «Выкупной акт по имени помещицы Быховского уезда Люции Осиповой Войновой, полковничихи». У адпаведнасці з гэтым

актам усяго сялянамі «выкупалось 132 десятины, что составляло по 5 десятин 1200 сажней на 1 крестьянина, сверх сего в собственность крестьян поступает безвозмездно 13 десятин 324 сажни удобной земли и неудобной 133 десятины 1158 квадратных сажней. Все означенные земли отмерены крестьянам и нанесены на прилагаемый к акту план». Відаць, палкоўніцкай была добрай памешчыцай, чаго, на жаль, нельга сказаць пра большасць іншых. Не адразу і толькі з дапамогай самой сталіцы сяляне в. Добры Дуб атрымалі сваіх 880 дзесяцін, выкупленых у памешчыка Вікенція Купрыянавіча Выкоўскага. Вырашыўшы скаргу сялян на іх карысць, «Главное Выкупное Учреждение» абавязала Быхаўскі земскі суд «иметь наблюдение за своевременным поступлением следующих с означенных крестьян в казну платежей на погашение выкупной ссуды в течение 49 лет по 1024 руб. ежегодно, начиная с 1 февраля 1863 года».

Асабліва цяжка было змагацца за свае правы тым сялянам, якія знаходзіліся ў залежнасці ад памешчыкаў — буйных дзяржаўных чыноўнікаў. Некаторыя ўражанні на гэты конт чытач атрымае ад знаёмства вось з гэтым, таксама знойдзеным у архіве дакументам, накіраваным 31 кастрычніка 1863 г. з Санкт-Пецярбурга ў Магілёўскую губернскую па сялянскіх справах прысутнасць:

«По рассмотрении доставленных в Главное Выкупное Учреждение г. начальником Могилевской губернии, при отношении от 30 июля с.г. за № 2885 документов и бумаг по выкупной сделке губернского секретаря Станислава Викентьевича Маковецкого с крестьянами Быховского уезда разных деревень¹, в числе 799 ревизских душ, оказалось, что в сделку сию включено, между прочим, ус-

¹Гаворка ідзе аб вёсках Азарычы, Боўкі, Гразівец, Даўгі Мох, Слабада, Пацяраеўка, Трылесін, Чаранкі.

ловие о запрещении крестьянам рыбной ловли в реках и озерах имения.

В следствие сего Главное Выкупное Учреждение предварительно утверждения настоящей сделки покорнейше просит Могилевское губернское Присутствие сообщить в возможно незамедлительном времени соображения, которыми оно руководствовалось при одобрении сего условия.

Председатель (подпись)

Сенатор (подпись)».

Сяляне хутка агледзеліся і ўбачылі, што ад славутай рэформы яны нічога не атрымалі. Спачатку яны лічылі, што ўсе іх бядоты зыходзяць ад мясцовых улад, а ў цэрквах ім зусім «не ту книжку читают». Калі ж сяляне ўпэўніліся, што чытаюць ім менавіта царскі маніфест, які на самай справе не дае ім ні зямлі, ні волі, то зноў ускалыхнуліся, — і ўскалыхнуліся не толькі па ўсёй Беларусі, але і ў расійскіх губернях. Па часе гэтыя хваляванні супалі з новым уздымам нацыянальна-вызваленчага руху ў Польшчы і Літве, які хутка перайшоў ва ўзброеную барацьбу.

Паводле афіцыйных даных, у 1881 г. у Прапойскай воласці налічваўся 1921 былы прыгонны селянін. Яны атрымалі ў агульнай колькасці 12 305,5 дзесяціны зямлі, за якую штогод выплачвалі памешчыкам 12 197 руб. 20 кап.

Зямля па-ранейшаму апрацоўвалася сахой і драўлянай бараной, таму і давала нізкія ўраджай. Прывід голаду заўсёды лунаў над вёскай. І сяляне на такія выпадкі рабілі хлебныя прыпасы. Яны зберагаліся ў цэнтральных і запасных вясковых магазінах. Такія магазіны знаходзіліся ў вёсках Барсукоўка, Бязуевічы, Васькавічы, Гайшын, Дубраўка, Жаролы, Іванішчавічы, Кульшычы, Лапацічы, Лясная, Новая Слабада, Папоўка, Прапойск, Прудок, Прыволле, Рабавічы, Рагі, Ржаўка, Рудня, Слаўня, Старынка, Трылесін, Урэчча, Харанеў, Церахоўка, Чарнякоўка, Шаламы.

На кожны магазін меўся наглядчык, які ўтрымліваўся за кошт дзяржаўнага бюджэту, разам з такімі службовымі асобамі, як валасны суддзя, вясковы стараста і зборшчык подацей.

Ажыццяўленне зямельнай рэформы прывяло да расслаення сялянства. Тыя гаспадары, у руках якіх апынуліся лепшыя землі, мелі з іх і большы прыбытак. З цягам часу яны змаглі за кошт сваёй працавітасці і збыднення іншых пашыраць свае надзелы, сталі звяртацца да найму рабочай сілы, хутка адрываліся ад асноўнай масы сваіх аднавяскоўцаў. Такімі землеўладальнікамі ў Дубраўцы стаў Арыён Ануфрыеў, у Ганчароўцы — Палікарп Мацішаў. Калі ў 1894 г. у Быхаўскім павеце ў сярэднім на кожнага селяніна прыпадала 21,3 дзесяціны зямлі, то ў названых сялян было больш як па 150 дзесяцін.

Па афіцыйных даных, да канца XIX ст. у павеце памешчыкам, якіх было некалькі дзесяткаў, належала 55% усёй зямлі, а тысячам сялян толькі 41%, астатнія 4% зямель былі дзяржаўныя і царкоўныя. Большасць малазямельных ці зусім беззямельных сялян былі вымушаны займацца якімі-небудзь промысламі. У вёсках стала больш краўцоў, шаўцоў, бондараў, кавалёў і г.д. Шырока практыкавалася адыходніцтва, калі сяляне шукалі сабе працу па-за вёскай ці назаўсёды ішлі ў горад, дзе ва ўмовах паскоранага развіцця капіталізму заўсёды было няцяжка знайсці чалавеку працу. Зрабіла свой уплыў на лёс Прапойшчыны і яе жыхароў пракладзеная ў 1851 г. Маскоўска-Варшаўская шаша. Яна палепшыла шляхі зносін, што, у сваю чаргу, спрыяла развіццю прамысловасці, гандлю, культуры. Калі ў 1863 г. тут дзейнічалі толькі 6 прадпрыемстваў, то ў 1882 г. іх стала ўтрая больш. Пэўнае ўяўленне аб стане эканомікі Прапойшчыны канца XIX ст. даюць змешчаныя ніжэй табліцы (1, 2 і 3-я), скла-

дзеныя па кн.: Дембовецкі А.С. Опыт описания Могилевской губернии. Т. 1—3. Могилев на Днепре, 1882—1884.

Як бачым, самая багатая з названых шаснаццаці — А.А.Мурамцава. Яе чысты прыбытак даходзіў да 10 тысяч руб. у год. А «бяднейшы» з гэтага ліку — В.М.Русінаў. Але яго беднасць адносная, бо ў той час на Магілёўшчыне на кожнага памешчыка ў сярэднім прыпадала 205 дзесяцін зямлі. Наш спіс быў бы няпоўны, калі не прыгадаць памешчыкаў Каморскіх,

вядомых тады ўсёй Магілёўшчыне не багаццем, а колькасцю. Старэйшыя жыхары раёна, бадай, і сёння памятаюць гэта прозвішча. Каморскіх было аж 11. Іх маёнткі знаходзіліся на стыку трох сучасных раёнаў: Быхаўскага, Рагачоўскага і Слаўгарадскага. У пяцёрых зямлі было 860 дзесяцін, што менш, чым у сярэднестатыстычнага памешчыка Магілёўшчыны, а ў астатніх крыху больш. Самі вялі гаспадарку толькі Антон Антонавіч і Восіп Антонавіч, а іншыя Каморскія здавалі зямлю ў арэнду. А апра-

Табліца 1

Буйнейшыя памешчыцкія ўладанні

№ п/п	Памешчык і месцазнаходжанне яго маёнтка	Колькасць зямлі (дзес.)	Іншыя крыніцы прыбытку	Час набыцця маёнтка
1.	А.І.Бенкендорф, в. Старынка	5178	2 вадзяныя млыны, 2 карчмы	Купчая крэпасць 1828
2.	Н.А. і В.А.Дзяржанскія-Дзякцяр'евы, в. Лапацічы	377	Вадзяны млын, карчма 125 р.	Спадчына 1881
3.	Э.І.Жукоўскі, в. Дашкоўка	3523	2 вадзяныя млыны, 4 карчмы, 1 сукнавальня	Спадчына 1870
4.	Е.Я.Карнумпф, в. Славенскаполле	1800	Карчма 100 р.	
5.	М.А.Крапоткіна, в. Благадаць	6586	Вадзяны млын 100 р., ветраны млын 80 р., карчма 50 р.	Раздзельны запіс 1873 *
6.	Р.А.Лаўраненка, вёскі Еўстажын, Прудок	1191	2 вадзяныя млыны 1100 р.	Купчая крэпасць 1862
7.	В.Б., Е.Б., П.Б.Ляснеўскія, в. Кульшычы	851,5		Спадчына 1864
8.	Ц.П.Лешчанка, в. Іванішчавічы	9806	Млын 300 р., карчма 150 р., сукнавальня 24 р.	Купчая крэпасць 1882
9.	М.П.Мацяйсон, в. Улукі	3721	3 вадзяныя млыны, карчма	
10.	А.П.Мінюшкі, в. Рэкта	561	2 вадзяныя млыны	
11.	А.А.Мурамцава, м. Прапойск, вёскі Кліны, Крамянка, Міхайлоў	11 049	Вінакурны з-д 5688 р., карчма 2300 р., лаўка 400 р., 3 вадзяныя млыны 600 р., сукнавальня	Спадчына 1871 Зямлю ў Крамянцы і Клінах 6136 дзес. атрымала па раздзельным запісе
12.	В.Д.Панятоўскі, в. Аляксандраўка	310	Вадзяны млын 40 р.	Спадчына 1840
13.	В.М.Русінаў, в. Харанеў	237,5	Вадзяны млын 300 р., сукнавальня 60 р.	Купчая крэпасць 1873
14.	М.В.Смяроўскі, в. Гайшын	519	Валовы млын 200 р.	Купчая крэпасць 1876
15.	Ф.Ф.Шаняўскі, вёскі Кулікоўка, Юношава	449	Валовы млын 50 р.	Спадчына 1879
16.	А.І.Шэбека, в. Бярозаўка	806	Сукнавальня ў Каменцы	

цоўвалі яе ўсё тых ж сяляне з навакольных вёсак, што і раней. Яны ж працавалі і на прамысловых прадпрыемствах, дзе таксама бязлітасна эксплуатаваліся. Пра некаторыя прамысловыя прадпрыемствы ўжо гаварылася вышэй. А ўяўленне аб іншых дае табліца 2.

Гэтыя прадпрыемствы складалі аснову прамысловасці Прапойшчыны. А тое, што яны выраблялі, амаль

усё на месцы і спажывалася, хоць штосьці вывозілася нават за межы Магілёўшчыны. Вядома, што прапойскай кафляй абліцаваны сцены Гранавітай палаты Маскоўскага Крамля. Вывозілася значная частка цэгля, шмат лесу. Прапойская прыстань у той час па грузаперавозках займала адно з першых месцаў у губерні. У канцы XIX ст. адсюль штогод сплаўляліся 116 плытоў і 107 400

Табліца 2

№ п/п	Назва прадпрыемства, час яго заснавання і месцазнаходжанне	Уладар	Колькасць працуючых		Гадавая вытворчасць	Гадавы прыбытак (руб.)
			майстроў	працоўных		
1.	Сукнавальня, 1821, в. Слаўня Заводы:	Аўхім Лаўрыненка	—	1	2500 арш.	
2.	Кафляны, 1845, м. Прапойск	Казьма Ганчароў	1	20	40 тыс. шт.	2800
3.	Цагельны, 1849, м. Прапойск	Казьма Ганчароў	—	3	40 тыс. шт.	280
4.	Піваварны, 1857, м. Прапойск	Янкель Фрайфельд	1	2	1500 вёдзер	300
5.	Маслабойны, 1864, м. Прапойск	Шэйн Левіцін	1	—	250 пудоў	125
6.	Маслабойны, 1872, м. Прапойск	Янкель Розінаў	1	—	200 пудоў	100
7.	Маслабойны, 1880, Трасліўка	Марыя Еліфанав	—	1	100 пудоў	100
8.	Канатны, 1868, м. Прапойск	Гірша Моўнін	1	21	4 тыс. арш.	3000
9.	Канатны, 1879, м. Прапойск	Нахман Лявіцін	1	10	2 тыс. арш.	1500
10.	Крупадзёрны, 1878, м. Прапойск		1	—	120 чацвер.	60
11.	Крупадзёрны, 1871, м. Прапойск	Гірша Цукерман	1	—	120 чацвер.	60
12.	Крупадзёрны, 1879, м. Гайшын	Янкель Лесаў	—	—	250 чацвер.	125
13.	Гарбарны, 1876, м. Прапойск	Шаі Аскіназі	1	1		775
14.	Гарбарны, 1876, м. Прапойск	Юда Ліфшыц	1	1		1200
15.	Смаляны, 1876, в. Аляксандраўка	Васіль Судзілоўскі	—	3	400 пуд.	160
16.	Дзягцяжны, 1876, в. Аляксандраўка	Васіль Судзілоўскі	—	3	560 пуд.	600
17.	Кафляны, 1878, в. Аляксандраўка	Васіль Судзілоўскі	1	7	40 тыс.шт.	600
18.	Цагельны, 1881, в. Прудок	Абель Рабіновіч	1	—	20 тыс.шт.	200

штук ляснога матэрыялу і 140 кубічных сажняў дроў на суму 65 тысяч руб. Шмат лесу сплаўлялася з прыстані Вапельня.

У Прысожжы часта сустракаюцца населеныя пункты з назвай Рудня. Ёсць яны і ў нашым раёне. Адна з іх побач са Слаўгарадам, другая — у Гіжэнскім сельсавеце. У першай калісьці быў «жалезны» завод, які належаў князю Галіцыну. Тут з мясцовай балотнай руды вырабляўся метал, які ішоў у асноўным на сялянскія патрэбы. Адсюль і назва вёскі. Відаць, такое ж паходжанне і назвы другой Рудні.

Амаль поўнасю задавальнялі нашы продкі і іншыя свае патрэбы. Яны самі сабе шылі вопратку. Кожны мужык і падлетак умеў плесці лапці, чуні, а кожная гаспадыня ўмела пячы хлеб, прасці і ткаць палатно, з якога потым і шыла ўсё неабходнае для сям'і. Непасрэдна на месцы вырабляліся мэбля, посуд, гаспадарчыя прылады і г.д. У шмат якіх вёсках былі свае добрыя бондары, кавалі, сталары, рамізнікі, шаўцы. Аб тым, дзе і колькі іх было, відаць з табліцы 3 (стар. 58).

Крыху больш за 33 рамеснікі на кожныя 1000 жыхароў. Невялікі давалі яны і прыбытак — ад 50 да 200 руб. у год.

Галоўны прыбытак і надзея на лепшае жыццё ў селяніна звязваліся з зямлёй. А яе з цягам часу становілася ўсё менш. Парэформенныя надзелы, якія вёска працягвала яшчэ выкупляць, кожнаму гаспадару трэба было дзяліць на сыноў, якія, падрастаючы, абзаводзіліся сваімі сям'ямі.

Як выйсце са складанага становішча ўспрынялі сяляне перасяленне ў Сібір і іншыя аддаленыя мясціны. З усіх вёсак пасыпаліся прашэнні аб перасяленні. І не дзіўна, бо адразу знайшліся, як кажуць сёння, «дзелавыя людзі», якія пачалі

грэць на гэтай справе рукі. У Магілёве вымушаны былі завесці справу па абвінавачанні такіх асоб. Прыводзім адтуль некалькі радкоў аб адным з такіх дзялкоў: «Ныне пропойским волостным старостою Иваном Киреевым дознано, что Прокофий Минов... получил от каждого крестьянина, записавшегося на переселение в Сибирь, по 30 коп. и кварту водки». Такія добраахвоты-агітатары людзей устурбавалі шмат, а самі ў Сібір не трапілі.

Тады змаглі выехаць Сямён Рандалёў з сям'ёй з в. Падазер'е Прапойскай воласці, шаламоўскія сем'і Кандрата Сцяпанава-Марчанкава і Якава Маісеева, славенцы Іван Нікалаенкаў і Сямён Сугачэнкаў з сям'ямі і іншыя.

Аднак перасяленчая хваля пачала хутка заціхаць, як толькі пайшлі звесткі ад тых, хто выехаў у Сібір, Казахстан і іншыя аддаленыя месцы. Аб прычынах гэтага 7.8.1907 г. пісала газета «Могилевский вестник»: «Приезжают переселенцы в Сибирь, являются на переселенческий пункт, народу видимо-невидимо. Ожидают раздачи земельных участков, холод, помещения теплого нет, живут в бараках, везде грязь, теснота. Участков земли не нарезано, разъехаться на жилье некуда, остались в бараках проводить неопределенное время. Дождались переселенцы теплых дней, посмотрели в суму, мало чего там осталось, ненадолго хватит, а насекомые немилосердно едят... Повернули наши мужички оглобли, дай Бог ноги, да скорей на родину».

Так зрабілі многія, але ж большасць з тых, што пакінулі свае вёскі, не вярнулася. Адны вырашылі ісці да канца ў пошуках шчасця, другія — каб не стаць пасмешышчам у вачах родзічаў, а часцей за ўсё — проста на зваротны шлях не засталася грошай. Такім чынам, і перасяленчая кампанія не палепшыла становішча ў нашых

вёсках. Да гэтага трэба дадаць і яшчэ адзін страшэнны біч тагачаснай вёскі — пажары. Яны ўзнікалі часцей за ўсё пры навалынах. Двойчы — у 1882 г. і 1893 г. — у значнай частцы выгаралі Кульшыцы. Першы раз тут агонь знішчыў 57 двароў, а ў другі — 36. У 1902 г. у Прапойску згарэлі 33 дамы. Страшэнны пажар здарыўся ў выніку неасцярожнага абыходжання

дзяцей з агнём у в. Шаламы ў 1915 г. Згарэлі 33 дамы, шмат гаспадарчых пабудов, сукнавальня памешчыка М.А.Ларацэвіча і вадзяны млын мешчаніна Беркі Масола.

Нашы продкі зведалі і іншыя стыхійныя бедствы. У 1879 г. град знішчыў поўнасю ўсе пасевы азімых у Быхаўскім, Клімавіцкім, Мсціслаўскім, Чавускім, Чэрыкаўскім па-

Табліца 3

Сялянскія промыслы на Прапойшчыне ў канцы XIX ст.

№ п/п	Назва населенага пункта	Колькасць		Від промыслу і колькасць занятых у ім	Усяго занята промыслам
		двароў	жыхароў		
1.	Аляксандраўка	40	189	Ст.4	4
2.	Бязуевічы	62	254	Кав.2, ш.1	3
3.	Васькавічы	93	409	Ад.17, б.6	23
4.	Віравая	57	221	Ад.6, р.12	18
5.	Гейшын	95	450	Ад.20, ш.4	24
6.	Гіжэнка	33	163	Б6, ст.15	21
7.	Дубна	25	197	Ш.1	1
8.	Жаролы	50	291	К.1	1
9.	Іванішчавічы	53	322	Кав.1	1
10.	Кліны	22	77	Ст.1, ш.1	2
11.	Крамянка	40	312	Ст.1	1
12.	Кулікоўка	68	356	Кав.1, к.25, ш.3	29
13.	Кульшыцы	75	300	Ад.10, кав.1, куш.1	12
14.	Лапацічы	35	235	Ад.6, р.20, кав.1	27
15.	Лебядзеўка	31	205	Ш.1	1
16.	Лясная	41	172	Ст.2	2
17.	Новая Слабада	27	108	Р.4	4
18.	Папоўка	26	106	Ад.1, в.п. 2	3
19.	Прапойск	341	2126	Ад.16, р.30, ш.3, разн. інш.9	58
20.	Прудок	71	462	Ад.5, к.1, ш.1	7
21.	Рабавічы	75	270	Ад. 15	15
22.	Рабінаўка	42	146	Ад.3	3
23.	Рагі	103	590	Ад.2, к.1, ш.8}	11
24.	Ржаўка	64	285	Ад.4	4
25.	Рудня	65	260	Кав.1, ш.2, р.7	10
26.	Слаўня	107	537	Ад.20, б.1, кав.2,ш.2,к.1	26
27.	Старая Каменка	46	386	Ш.3	3
28.	Улукі	43	314		
29.	Урэчча	54	290	Аб.1, ад.2, в.п.2, кав.2	7
30.	Харанеў	44	258	Ад.11, ш.1	12
31.	Целяшы	90	287	Ст.1	1
32.	Церахоўка	65	261	Ад.3, кав.1	4
33.	Чарнякоўка	74	502	Ад.14	14
34.	Чырвоная Слабада	35	165	Б.1, ст.1, куш.1	3
35.	Шаламы			Ад.12, аб.1, кав.1	14
Усяго:		2477	11797		355

Скарачэнні ў табліцы: аб. — абутковы, ад. — адыходніцтва, б. — бандарны, в.п. — выраб посуду, кав. — кавальскі, к. — калёсны, куш. — кушнерскі, р. — рамнішніцкі, ст. — сталярны, ш. — шавецкі.

ветах. Праз 3 гады на гэтыя ж мясціны зноў абрынуўся град. Найбольшыя страты ад яго былі ў Быхаўскім павеце — на 13 360 руб.

Становішча вёскі яшчэ больш пагоршылася ў выніку прамысловага крызісу 1900—1905 гг., які прывёў да ўзмацнення эксплуатацыі рабочых і рамеснікаў.

Збядненне і палітычнае бяспраўе народных мас выклікалі нарастанне супраціўлення ўладам. У 1880 г. на невядомай прычыне дашчэнту згарэў Улуцкі маёнтак купца Мацяйсона, у 1892 г. стыхійна ўзняўся «халерны бунт» у в. Вялікая Зімніца, пачалі гарэць памешчыцкія лясы і г. д. А калі губерню ахапілі падзеі рэвалюцыі 1905—1907 гг., то і прапайчане не засталіся ў баку ад іх. Хваляванні адбыліся на кафляным заводзе ў в. Аляксандраўка, на прадпрыемствах Прапойска. Жыхары в. Усохі ў сакавіку 1905 г. самавольна высеклі столькі панскага лесу, што для яго вывазу ім спатрэбілася 130 падвод. А жыхары в. Свенскаполле наогул

пайшлі са зброяй на свайго памешчыка П.О.Эйхельмана. Заклік з адозвы сялянскай групы пры Быхаўскай арганізацыі Магілёўскага акруговага камітэта РСДРП «Долой царское правительство!» ускалыхнуў тысячы людзей. 9.1.1906 г. быхаўскі павятовы спраўнік Бяляеў свой рапарт губернатару закончыў паведамленнем аб тым, што сялянскія выступленні «подействовали деморализующим образом на стражников и одна треть наличных пеших стражников (8 чел.) вчера просила увольнения от службы и просьбу эту пришлось удовлетворить...».

Не дала станоўчых вынікаў і Сталыпінская аграрная рэформа. А не дала таму, што яна праводзілася, як і рэформа 1861 г., галоўным чынам у інтарэсах памешчыкаў і ставіла на мэце — расчысціць капіталізму шлях у вёсцы. А, па-другое, яе ажыццяўленню перашкодзіла 1-я сусветная вайна.

А.П.Ерашэнка, П.С.Ерашэнка.

Вотчина А.М.Галіцына ў Прапойску

У 2-й палове сакавіка 1775 г. намеснік староства Іван Рыдзіеўскі ўпершыню прыехаў у Прапойск. Ён убачыў беднае мястэчка з разбуранай гаспадаркай.

У сваім першым лісце з Прапойска ў Маскву ад 23.3.1775 г. намеснік так апісвае панскія харомы: «Длиною тот замок с обою сторон по сорок по две сажени; поперек в переднем конце двадцать, а в заднем тринадцать сажени и кругом одного палисадник. В этом местечке хоромы на подклетах, сверху шесть покоев жилых, в них печи муравленные зеленые, внизу три житницы хлебные, ледник; как видно по надписи в них, строены в 1726 году, другие поземные ветхие, в которых живет эконо Пашковский; в них жилых шесть покоев и между ими сени, в сенях очаг кирпичный теплый для Пашковско-го; конюшни на девять стойл, ворота проезжие в замок чрез ров мостом рубленые, а наверху рубленый чердак с пе-

реходами». У панскім маёнтку знаходзіліся невялікія запасы жыта, некаторы гаспадарчы інвентар, 22 галавы буйной рагатай жывёлы і 7 свіней. Гэта было ўсё. Жыхары Прапойска, па словах намесніка, знаходзіліся «в худом состоянии, безхлебных и обезлошадных». Многія сяляне іншых населеных пунктаў уцякалі ад прыгнёту. Так, толькі ў адным Васькаўскім фальварку ва ўцекачах лічылася 126 чалавек мужчынскага полу.

У Прапойскім старостве былі 102 383 дзесяціны зямлі. Глебы былі малаўрадлівыя, але затое меліся вялікія лясныя масівы з каштоўнымі пародамі дрэў. Вядомы рускі падарожнік і натураліст І.І.Ляпёхін, праплываючы па Сожы праз Прапойскае староства ў 1773 г., вельмі маляўніча апісваў яго лясныя багацці. Ляпёхін бачыў вялікія лясы, што цягнуліся па абодвух берагах ракі далёка за межы Магілёўскай губерні. З усіх парод

дрэў асабліва каштоўнай была сасна, якая ішла на мачты караблёў. Па словах Ляпёхіна, лясны даліны Сожа з'яўляліся самай каштоўнай скарбніцай у Магілёўскай губерні. Штогод з Прапойска ўніз па Сожы сплаўляліся дзесяткі плытоў мачтавага і будаўнічага лесу. Была арганізавана перавозка лясных матэрыялаў нават у Рыгу. Гандаль лесам прыносіў А.М.Галіцыну вялікія прыбыткі. Нямала грошай А.М.Галіцын атрымліваў ад эксплуатацыі сваіх сялян. Аднак асноўнай крыніцай даходаў Прапойскага староства было вінакурства. Так, у 1798 г. з усіх даходаў ад маёнтка было 28 тыс. руб., з іх ад вінакурства атрымана 13 тыс. руб.

У Прапойскім старостве ў А.М.Галіцына былі 2 вінакурныя заводы: адзін у Прапойску, другі — у Краснаполлі, а таксама шклянны і жалезаробчы заводы.

Асноўную частку насельніцтва ўладанняў А.М.Галіцына складалі сяляне. Некаторыя з іх працавалі на мануфактурах (шклянны, вінакурны і жалезаробчы заводы), астатнія займаліся земляробствам. Сяляне па-ранейшаму павінны былі працаваць на паншчыне і выконваць шэраг іншых павіннасцей. Аднак яны не цярпелі нацыянальнага прыгнёту, як гэта было пры польскіх памешчыках. Між тым феадальная эксплуатацыя засталася ранейшай. Не вытрымліваючы яе, сяляне ўцякалі. Так, у 1775 г. з усіх уладанняў А.М.Галіцына, размешчаных у Прапойскім старостве, уцякло 585 чалавек.

Сяляне часта скардзіліся свайму пану на цяжкае становішча, якое ўзмацнілася ў сувязі з адкрыццём вінакурнага завода, аднак А.М.Галіцын на скаргі сялян не звяртаў ніякай увагі. Наадварот, калі А.М.Галіцын даведаўся, што прапойскія сяляне не могуць унесці падаткі, ён загадаў аканому без усякага жалю сабраць усе падаткі і нядоімкі. Сваіх падданных Галіцын называў не інакш як «сволочы», якую трэба трымаць у пастаяннай боязі. Селяніна Андрэя Васільева з в. Кліны, які ў выніку няшчаснага выпадку страціў працаздольнасць, Галіцын загадаў «сбыць с рук». З населеных пунктаў Прапойскага староства самым буйным з'яўляўся Прапойск.

Плошча, якую займаў Прапойск, была нязначная. У той час у ім пражывала 736 чалавек. А апісаны намеснікам замак быў

галоўнай мясцовай славетасцю. Стаяў ён на высокім беразе Сожа амаль над самым абрывам. Відаць, князю не вельмі падабаліся харомы. І ён, даведаўшыся, што ў Прапойску будзе Кацярына II, тэрмінова пабудаваў двухпавярховы драўляны палац, у якім у студзені 1787 г. прымаў і частаваў імператрыцу і яе світу.

Аб гэтым будынку і яго наваколлі Галіцын пісаў брату Дзмітрыю ў Вену: «Дом в Пропойске хотя и просто построен, но покоен и убран пристойным образом. Он лежит на горе и на месте весьма красивом и видном; под горою и под самым домом соединились две большие реки, на другой стороне которых находится пространный луг, обшитый (sic) дубовым лесом. Сию вотчину... имею я от щедрот ее императорского величества, и ежели она не была бы в 600 верстах от Москвы, то б не можно для меня иметь приятнейшего пребывания, как в оной».

Акрамя княжацкага замка да славетасцей Прапойшчыны таго часу можна аднесці некалькі драўляных цэркваў, з якіх 3 былі ў Прапойску: 2 праваслаўныя і 1 каталіцкая, і 32 карчмы. У адрозненне ад цэркваў, якія былі толькі ў мястэчку і некаторых буйных вёсках, карчма мелася амаль у кожным населеным пункце і займала значнае месца ў жыцці насельніцтва. Сюды прыходзілі людзі не толькі каб выпіць чарку гарэлкі, але і крыху пацешыцца, сустрэцца з патрэбным чалавекам, аб чымсьці дамовіцца. Вінакурэнне прыносіла А.М.Галіцыну не толькі грашовы прыбытак, але і спрыяла развіццю жывёлагадоўлі. Брагай выкормлівалася ўся княжацкая жывёла і жывёла, узятая на адкорм у насельніцтва. У архіўных паперах Галіцына ёсць наступны запіс, зроблены ў 1799 г.: «Принято ад Прапойскага школьніка, собранных им с здешних пропойских евреев за поение прошлой зимой брагою их 67 коров, с каждой по 1 р. 30 коп., еще за 9 телят, коз и проч. скотины разными сроками принято 11 руб. 50 коп.». Трэба адзначыць, што Галіцын атрымліваў з Прапойскага староства вельмі значны на той час прыбытак. Аднаго аброку кожная сялянская сям'я плаціла яму па 5 руб. у год, а бабылі — па 1 руб. Як сведчаць дакументы, у 1783 г. толькі грашымі князь спагнаў з жыхароў Прапойска 988 руб. 55 кап.,

Рудні — 131 руб. 05 кап., Васькавіч — 251 руб. 30 кап., Слаўні — 187 руб. 25 кап., Жарол — 192 руб. 95 кап., Рабінаўкі — 120 руб. 80 кап., Урэчча — 164 руб. 90 кап., Шаламоў — 112 руб. 15 кап., Віравой — 205 руб. 90 кап. У лік аброчных грошай князь прымаў пянёку па 80 кап. за пуд і каноплі па 1 руб. 20 кап. за чвэрць. Браў князь з сялян і за сяньныя пакосы, дровы, за лоўлю рыбы, збор грыбоў і ягад, за рачныя перавозы, гонку дзёгцю і г.д. Яго агульны прыбытак павялічваўся з году ў год. Калі ў 1798 г. у княжацкую казну паступіла 28 029 руб. 65 3/4 кап., то ў 1801 — 34 930 руб. 65 кап.

Плаціў жа князь галоўным чынам толькі вінакурам, бо астатнія рабочыя былі з яго прыгонных сялян. Спрабаваў ён завесці з іх ліку і вінакураў, але з гэтага нічога не атрымалася, і князь толькі больш упэўніўся ў тым, што вінакур павінен быць вопытным, добра ведаць сваю справу, а галоўнае — вольным чалавекам. Тады можна разлічваць і на добрыя вытворчыя вынікі. Таму ў прыхода-расходных кнігах Прапойскага староства і знаходзім такія радкі: «На январь 1798 г. выдано порцевых находящимся при винном заводе людям: винокуру Мартыну Павлову 50 коп., винокурным работникам — Алексею Кирпичникову 40 коп., Моисею Козусю 40 коп., Семену Княжовскому 40 коп. и другим 8 чел. по 40 коп. Кроме того, винокуру Мартыну Павлову куплено к празднику, дабы старался о винокурении, и шляпа 55 коп., кушак 35 коп., сапоги 80 коп., платок набойчатый 30 коп., итого на 2 руб. Ежемесячно всем винокурам выдавался натурою хлеб два четверика ржи на человека».

Паказаў князь шчодрасць, калі вырашыў пабудаваць у Прапойску новую царкву з асобнай званіцай. Яе ўзвядзенне пачалося вясной 1791 г. і ішло вельмі хут-

ка. 29.4.1792 г. А.М.Галіцын пісаў: «Пропойская церковь, будучи выкладена теперь почти до большого карниза, требует совершенно бдительного смотрения в ее дострой... Колокольня, будучи заложена от церкви отдельно и подавшись к оврагу, в достройке требует осторожности той, чтоб не наклонилась из своей кривизны от могущего быть осыпа земли в овраг, и хотя со стороны оврага забиты сваи, однакоже совсем на оное положиться невозможно». Князь уважліва сачыў за ходам будаўніцтва, даваў дэталёвыя і карысныя парады. Узвядзенне царквы, якое вялося пад кіраўніцтвам муляра Лукі Іванова, закончылася ў 1793 г. У гэтай царкве, атрымаўшай назву Раства Прасвятой Багародзіцы, быў вельмі прыгожы іканастас, прываблівала размалёўка сцен, якая часткова збераглася і да сённяшніх дзён. Як і марыў Галіцын, царква, якая стаіць на самым высокім месцы ў горадзе і ўздымаецца ў вышыню больш як на 30 м, ужо два стагоддзі з'яўляецца добрым помнікам князю і застанецца ім яшчэ надоўга, бо зараз яна знаходзіцца пад аховай дзяржавы.

Ад іншых жа памешчыкаў, якія гаспадарылі ў межах сённяшняга Слаўгарадскага раёна, практычна ніякіх помнікаў не засталася, ды і ўладанням іх было вельмі далёка да Галіцынскага. Калі ў княжацкай вотчыне было больш за 102 тысячы дзесяцін зямлі, то ўладальнікі маёнтка ў Свенскаполлі мелі яе амаль у 60 разоў менш, а ў аляксандраўскага памешчыка У.Д.Панятоўскага было ўсяго 310 дзесяцін. Але ж, як вядома, ад велічыні памесця ніколі не залежаў ні ўзровень эксплуатацыі сялян, ні памеры шматлікіх падаткаў, якія яны былі павінны плаціць і дзяржаве, і свайму ўладару.

Л.Дз.Клок.

Імператрыца ў Прапойску

«Если б теперь была весна я посадила б здесь молодое дерево на память хозяину», — сказала императрица Екатерина II в пропойском замке князя Голицына.

Как бы чувствуя великое значение своего посещения для того, что возвращенного Западно-Русского края, императрица Екатерина II посетила Могилевскую губернию два

раза: в мае и июне 1780 г., проехав из Витебской губернии через Сенно и Шклов в Могилев, и отсюда через Шклов, Горки и Ляды в Смоленскую губернию, и вторично в январе 1787 г., проездом в Крым, через Мстиславль, Кричев, Пропойск, Чечерск, Гомель.

О пребывании Екатерины II в Пропойске сохранилась надпись, к сожалению, не со-

Кацярына II.

временная, но сделанная во всяком случае вскоре после проезда императрицы, на основании показаний очевидцев и записей семейного архива.

Надпись сделана на медной выпуклой доске овальной формы (41x27 см).

Таблица эта первоначально была прикреплена к липе, на которой императрица вырезала день своего пребывания, но впоследствии снята оттуда и теперь хранится в доме помещика.

Текст надписи следующий:

Императрица Екатерина II-я во время достопамятного Путешествия в Тавриду, изволила посетить обер Камергера Князя Голицына, в М-Пропойске. Князь Голицын в ожидании Высокой-путешественницы, выстроил на самом берегу Сожа, против устья Прони Замок, обнесенный палисадом, где 20-го Января

1787 года, угощал Государыню обеденным столом. При этом случае находились Штатс-дама Гр. Ставронская, Кам. Фрейлины: Протасова, и Гр. Чернышева, Граф Ангальт, Н.Г. Чернышев, Обер Штал. Нарышкин; обер-Кам. Шувалов; Гофмей. Безбородко; Гофмар. Кн. Барятинский; Тай. Советник Стрекалов, Гр. Ставронский, Гр. Штакельберг, Чертков, Неделинский, Мелецкий, Валуев, Салтыков и Рединберг, Флигель Адъютанты Мамонов, Левашов и Львов; Камер Юнкер Граф Головкин, Бибииков и Кочубей, Лейб-Медик Рожерсон; Иностран. Министры Гр. Сегюр, Фицгерберт, Кобенцен и Принц де Линь;

Весь поезд состоял из 14 больших карет и 126 м. Крытых Саней — При отъезде Императрица изволила сказать: «Еслиб теперь была весна, я посадилаб здесь молодое дерево на память Хозяину, Но при 8 градусном морозе, Я Вырежу на этой липе только день Моего пребывания».

Излишне говорить, что память о великой императрице доселе жива в народной памяти. Ее именем названы все старинные дороги, уцелевшие каменные верстовые столбы, старинная дорожная посадка и т.д. В Пропойске облик императрицы принял легендарный характер и ее именем названа даже доисторическая каменная баба, находящаяся в саду помещика. Ее же именем переименована известная героиня радимичского богатырского эпоса, устроившая состязание между женихами своими и разлившаяся потом «синим колодезем», когда победителем из состязания вышел жених нелюбый.

Могилевская старина. Сб. ст. Мог. губ. вед. под ред. Е.Р.Романова. Вып. 2. 1900 и 1901 гг., Мог. губ. 1901. С. 69.

Побач прайшла, але мінавала

Шмат варожых нашэсцяў і іншых пакут пракаціліся ў мінулыя стагоддзі праз Слаўгарадчыну. А вось вайна 1812 г. яе мінавала, хоць і прайшла побач.

Паўмільёна напалеонаўскіх войскаў уварваліся тады ў Расію. А яна змагла проціпаставіць ім усяго каля 180 тыс. чалавек, падзеленых на тры арміі.

Рускія войскі, якіх цяснілі пераўзыходзячыя сілы праціўніка, з заходніх рубяжоў Айчыны адыходзілі на ўсход. Асабліва ўпартае супраціўленне францу-

зам аказвала 2-я Заходняя армія на чале з вучнем А.В.Суворова князем П.І.Баграціёнам.

Добра ведаючы гэтага рускага палкаводца яшчэ па штурме Ачакава (1788) і італьянскім і швейцарскім паходах Суворова (1799), праціўнік кінуў супраць яго значную частку сваіх сіл. Аднак бліскучымі манеўрамі генерал Баграціён неаднаразова выратаваў 2-ю армію ад разгрому і наносіў ворагу адчувальныя ўдары.

Аб гэтым шмат напісана гісторыкамі.

Мы ж затрымалі ўвагу чытача толькі на тым баявым эпізодзе, які мае непасрэднае дачыненне да мінулага нашых мясцін.

Армія Баграціёна адыходзіла з Бабруйска на Магілёў. Яе 7-ы пяхотны корпус, якім камандаваў генерал М.М.Раеўскі, дасягнуў в. Дашкаўка. Далейшы шлях яму перагарадзілі французскія войскі маршала Л.Даву. Яны занялі пазіцыі каля в. Салтанаўка з мэтай разграміць армію Баграціёна. У Даву было амаль удвая больш сіл, чым у Раеўскага, і ён раніцай 11 ліпеня пачаў атакі на рускіх. Аднак яны на працягу двух дзён не толькі мужна стрымлівалі націск ворага, але і самі рашуча контратакавалі яго, неаднаразова ўрываючыся ў Салтанаўку.

Як сцвярджае ў сваіх запісках відэавочнік тых падзей ігумен Арэст, з

Дашкаўкі ў Магілёў перавезлі тады раненых французцаў да 5 тыс. чалавек і прыкладна столькі іх было забіта. Вялікія страты панесла і руская армія.

Пераканаўшыся, што ў гэтым месцы на процілеглы бераг Дняпра перабрацца будзе немагчыма, Баграціён адвёў армію на поўдзень і каля Новага Быхава па мосце пераправіўся цераз раку. Адсюль адкрывалася дарога да Смаленска, дзе Пётр Іванавіч намерваўся злучыцца з 1-й Заходняй арміяй Баркляя дэ Толі. 14 ліпеня 1812 г. Баграціёна ветліва сустракалі жыхары Прапойска. Адсюль ён адправіўся далей на ўсход. Наперадзе ў генерала была Барадзінская бітва — самая жорсткая і апошняя ў яго жыцці.

П.С.Надзеждзін.

Мільёны прагуляў і памёр на саломе

В начале XIX в. Пропойск принадлежал Дмитрию Яншину, сыну откупщика, оставившему ему миллионы. Яншин был человек образованный, любил изящные искусства и был знатоком в них. Был добр, благотворителен, но, несмотря на громадное состояние, не умел уравновесить своих средств с издержками, с благотворительностью, со страстью к блеску и роскоши, с необузданностью широкой натуры. Великолепные палаты его вмещали сокровища; библиотеку, картинную галерею, мраморные и мозаичные изделия, драгоценные античные бронзы и тысячи разных предметов, много стоивших, но не имевших определенного назначения и цели. Он любил жить эпикурейцем. Любители кутежей съезжались к нему из отдаленных мест. Все, что только утонченный вкус, гастрономические затеи, своевольная прихоть могут выдумать, — все это было в Пропойске. Его пиры и обеды пользовались громкой известностью.

В то же время его благотворительность не знала пределов. Конечно, многие злоупотребляли его добротой. Наконец, под пьяную руку он дарил без счету людям, вовсе того не стоившим. Какой-то приезжий стихотворец, во время пирушки, по его желанию произнес экспромтом четырехстишие:

Не Дмитрий ты Донской,
Не Дмитрий Самозванец;
Но Дмитрий Пропойской,
Словом, — пьяница из пьяниц.

Эти стишки так понравились Яншину, что он тут же подарил ему целую деревню. Известному польскому писателю Иосифу Быховцу, долго у него гостившему, подарил на прощание 15 тыс. рублей. Так все шло прахом. Миллионное состояние улетучилось и Яншин умер на соломе.

А.К.Киркор.

Друкуецца па кн.: Живописная Россия.
СПб.; М., 1882. Т. 3. С. 424—425.

Так вырашалася простае пытанне

З прашэння протаіерэя Прапойскай царквы Раства Багародзіцы генерал-губернатару віцебскаму, ковенскаму, смаленскаму і магілёўскаму: «1824 г. апреля 23 дня мне паветовый маршал Макавецкий объявил, что участок дороги для

церковных означенной пропойской церкви крестьян остается в десяти верстах от их жилищ на что все были согласны. Между тем 1825 г. августа 9 дня из полученного мною от помянутого маршала через нижний земский суд билета под

№ 150-м усмотрел что участок дороги для тех крестьян, к крайнему их отягощению назначен вместо Черниговского тракта к Бобруйской границе отстоящей от их жилищ в 60 верстах» (Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 2126).

Гэта, на першы погляд, простае пытанне прапойскага протаіерэя Андрэя Дарашкевіча патрабавала шмат часу для свайго вырашэння. І вось за тыдзень да

новага 1827 г. Магілёўскае губернскае праўленне данесла генерал-губернатару Хаванскаму, што пытанне перагледжана і пратэст протаіерэя задаволены «в соответствии с предписанием Вашего сиятельства от 10 генваря 1826 г. под № 127, а быховскому подкоморию по таковому поручено безотлагательно донести Правлению какой имеется успех в исполнении данного ему поручения».

Падрыхтавала В.П.Ерашэнка.

У ролі пазаштатнага горада

В 1387 г. заштатный город Пропойск упоминается в числе городов, принадлежащих Киеву и отданных Скиргайле, князю трокскому и полоцкому. В 1430 г. Пропойск был причислен к владениям Свидригайла. С конца XV в. Пропойск, находясь близ московских границ, часто терпел разорения, хотя в договорах и делалось условие, чтобы в мирное время Пропойск «ничем не зацепляти». В 1511 г. Пропойск получил королевскую грамоту, по которой жителям его предоставлялось право вносить все подати прямо в казну, в то время он считался королевской волостью и управлялся старостами. По присоединении Белоруссии к России Пропойск был пожалован князю Голицыну.

...Некогда здесь существовал институт благородных девиц, который по воле

императрицы Александры Федоровны, останавливавшейся в Пропойске в 1828 г., был переведен в Пипенберг (вблизи Буйничского монастыря).

Пропойск — первая по сплаву пристань в Могилевской губернии. Здесь же есть заводы по производству изразцов и 2 канатных, народное училище, церковно-приходская школа, почтово-телеграфное отделение, станковая квартира, а также 2 православные церкви, из которых одна во имя Рождества Пресвятой Богородицы, построенная князем Голицыным, имеет великолепный иконостас. Жителей в Пропойске 3400, из них более 1 1/2 тыс. евреев.

Друкуецца па кн.: Россия, полное географическое описание нашего отечества. СПб., 1905. Т. 9. С. 483—484.

З гісторыі адной вёскі

Вёска Гайшын (ва ўсёй дарэвалюцыйнай літаратуры яна ўпамінаецца як Гейшин, альбо Геншин) размешчана на маляўнічым больш высокім беразе р. Сож пры ўпадзенні ў яго невяліччай р. Ульянка. Зараз яна перасохла, а раней, відаць, была паўнаводная і імклівая. Сведчанне таму — сляды грэбляў, што захаваліся да нашага часу. Дзве з іх, якія знаходзіліся каля пас. Селішчы, утваралі вялізнае возера, якое ўпрыгожвала маёнтак мясцовага пана. Гэта месца зараз так і называецца «Вазярышча». А якія дубы раслі тут у наваколлі! Асабіста мне з дзяцінства запомніліся пні ад зрэзаных дубоў-веліканаў, якіх яшчэ ў пачатку гэтага стагоддзя можна было бачыць у нашых мясцінах. І наогул вёску з усіх бакоў абступалі векавыя лясы. Але, ня-

гледзячы на гэта, яна не была, як кажуць, глухаманню. Бо ў дадатак да воднага шляху праз яе праходзіла грунтавая дарога, якая з'яўлялася ў той час адной з галоўных артэрый і звязвала Расію з Украінай.

Ёсць усе падставы меркаваць, што менавіта па гэтым шляху ішла дружина кіеўскага князя Уладзіміра Святаслававіча на чале з ваяводам Воўчым Хвастом, якая ў 984 г. на р. Пяшчанка разбіла радзімічаў. Пяшчанка ж, як вядома, праразаючы гэты шлях, упадае ў Сож за два кіламетры ад в. Гайшын. Значна пазней па гэтай дарозе вяртаўся з Кішынёва ў Пецяярбург ссыльны паэт А.С.Пушкін. Па ёй таксама везлі ў тагачасную сталіцу арыштаванага Т.Р.Шаўчэнку. А ўжо ў наш час праязджаў праз вёску вядомы рэвалюцыянер П.М.Лепяшынскі, які накіроўваўся ў

Літвінавічы з мэтай арганізацыі школы-камуны.

Асаблівы ўплыў на жыццё маіх землякоў рабіла тое, што амаль заўсёды абставіны складаліся так, што менавіта праз нашу мясцовасць праходзілі граніцы, яна была шляхам для войска. А гэта значыць — рабаванні, кантрыбуцыі і паборы, якія збяднялі насельніцтва, нярэдка асуджаючы яго на галодную смерць. Таму нядзіўна, што жыхары нашай мясцовасці былі бяднейшыя за тых, хто пражываў воддаль ад такіх шляхоў.

Ратуючыся ад панскага прыгнёту, сяляне ўцякалі ў лясы. Там яны папаўнялі рады беглых, нападалі на маёнткі. Многія з іх перабіраліся на Украіну, уступалі ў казацкае войска. Вось чаму ўсялякае паўстанне на Украіне хутка, нібы рэха, перакатвалася на Беларусь. Паводле «запісак ігумена Арэста», у 1588 г. атаман войска казацкага Мацюшка па мянушцы Гультай, са сваімі «малойцамі», праходзячы праз нашу мясцовасць, учыніў напад на Магілёў. Безумоўна, у яго атрадах былі і беглыя беларусы. У 1595 г. Севярын Налівайка, а пазней Ілья Гаркуша, Сцяпан Падбайла прыходзілі ў Беларусь са сваім войскам. Здарался так, што шмат мясцовых жыхароў ішлі да казакоў. Калі ж на Украіне пачалася народна-вызваленчая вайна пад кіраўніцтвам Багдана Хмяльніцкага, яна неўзабаве ахапіла і нашу мясцовасць.

У час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—1667 гг. у Беларусь былі накіраваны атрады казакоў пад камандаваннем палкоўніка Івана Залатарэнкі. І калі атрады казакоў асадзілі Стары Быхаў, Залатарэнка пісаў цару Аляксею Міхайлавічу: «Тогда оставляя товарищество свое по сей стороне Быхова от Могилева с великим ущербом имело быть городам: как Быхову Новому, Чечерску, Пропойску, Рогачеву, Геншину (Гайшину), Злобину (Жлобину) и многим городам и волостям, до тех местлежащим».

Гэта першае пакуль што знойдзенае ўпамінанне аб нашай вёсцы ў гістарычных крыніцах. Але тая акалічнасць, што больш за 300 гадоў таму яна была ўжо вядома, сведчыць, аб тым, што проста пакуль што больш ранніх звестак аб Гайшыне не знойдзена. Наступныя звесткі аб нашай вёсцы сустракаюцца ў 2-й палове XVIII

ст. у «Атласе Магілёўскай губерні», складзеным у 1777 г. у г. Магілёў. На адной з яго старонак ёсць карта Быхаўскага павета з сёламі і мястэчкамі, у тым ліку і «местечко Гейшин». А ў зноскы значыцца: «Местечко Гейшин — на правой стороне р. Сожа при впадении ручья Ульяновки лежащее по дороге из Украины и имеет одну церковь Греческую». Дарэчы, аб пабудове царквы ў Гайшыне дайшлі такія звесткі: калі было вырашана будаваць царкву, то ўзнікла пытанне: дзе? Да таго часу вёска так разраслася, што могілкі апынуліся ў яе цэнтры. Тут і пабудавалі царкву, а новае месца для могілак адвялі ў іншым месцы, дзе яны знаходзяцца і зараз. З цягам часу вакол царквы ставіліся двары сялян.

А звесткі пазнейшага часу — больш падрабязныя. Напрыклад, па пятай рэвізіі 1794 г. значыцца, што каля «местечко Геншин — что прежде было село», стаіць «мушная мельница об одном поставе действие имеет только в полую воду». І далей указваецца, што ў мястэчку ёсць адна царква праваслаўная і адна яўрэйская школа драўляная. Маецца звестка аб уладальніку нашай вёскі: «...мястэчкі Н.Быхаў, Дашкаў і Геншын з сёламі і вёскамі, у тым ліку і Бязуевічы, належаць тайнаму саветніку Францішку Сапегу». У той час гэта быў магнат, які валодаў амаль усёй Магілёўскай акругай.

Са «Справы аб інвентарах памешчыцкіх уладанняў Магілёўскай губерні» за 1848 г. даведваемся, што маёнтак Гайшын ужо належаў памешчыку Вікенцію Парэбскаму. З 2 тысяч дзесяцін «удобной» і «неудобной» зямлі, якая знаходзілася вакол вёсак Гайшын і Барсукоўка, 1200 належала пану, а астатняя аддавалася ў карыстанне сялянам, за што кожны працаздольны член сям'і працаваў на пана, як гаворыцца далей у інвентары, па аднацяглавай павіннасці: у тыдзень два дні «пеших» і два дні «конных». І яшчэ да гэтага кожны з іх павінен быў адпрацаваць у год дзевяць дзён «в купе с тяглом и столько же пеших». Сюды трэба дадаць яшчэ чатыры дні ў год «строительных». Акрамя ўсяго пералічанага кожны двор на працягу года аддаваў пану 50 фунтаў пянёкі, адну курьцу і 15 яек. З улікам усіх павіннасцей селяніну ў год даводзілася працаваць на сябе толькі 83 дні.

Гэтыя лічбы даюць уяўленне пра становішча прыгонных сялян. Знаходзіліся смельчакі, якія адкрыта ўступалі ў барацьбу са сваімі прыгнятальнікамі. Адзін з такіх выпадкаў адбыўся ў нашай вёсцы. Дзевяностагадовы Стахван Адамавіч Савіцкі расказваў, як яго бабуля Мальвіна Іванаўна Савіцкая неаднаразова ўспамінала пра жудасны выпадак, што здарыўся ў тутэйшым панскім маёнтку гадоў за 15—16 да адмены прыгоннага права. Яна працавала тады на панскай кухні, дзе гатавалі ежу дваровым людзям. Аднойчы гайшынская моладзь пажадала «справіць ігрышча», гэта значыць паскакаць у каго-небудзь у хаце. Якраз быў дваровы скрыпач, якога і папрасілі пайграць. Але трэба было яшчэ спытаць дазволу на гэта ў пана. Двое дваровых хлопцаў, Грыша і Фама (нібыта пабочныя панскія сыны), якім было даручана атрымаць такі дазвол, праігнаравалі патрабаванні гаспадара. Вядома ж, на другі дзень пан даведаўся аб іх свавольніцтве. І адразу ж загадаў адправіць хлопцаў на

стайню і даць ім па дваццаць пяць розгаў. Што было і зроблена.

Калі ўсе дваровыя сабраліся на вячэру, было толькі і размовы пра гэта здарэнне і наогул пра здзекі пана. Усе, вядома, шкадавалі хлопцаў. Але павячэраўшы, Грыша і кажа: «Нічога, хутка ён не будзе нас біць». На гэтым і скончылася размова. І ніхто не звярнуў ніякай увагі на яго словы.

Ішоў час, усе забыліся пра той выпадак. Але толькі не Грыша і Фама. Аднойчы, калі на дварэ стаяла позняя восень, Грыша, схапіўшы вялікі сталовы нож, хуценька выбег з кухні, ускочыў на каня, які стаяў (дарэчы, Грыша быў у пана верхавым — ездзіў у суседнія маёнткі з рознымі дэпешамі, за поштай у Свенск), а следам за ім — Фама (ён быў панскім кучарам). Неўзабаве стала вядома: хлопцы зрабілі над сваім катом самасуд і не толькі над ім. У тую жудасную ноч пралілася панская кроў у мясцовым і шэрагу іншых маёнткаў у акрузе.

В.Ф.Васількоў.

Вучыў пан, вучыў настаўнік...

Як гаспадар гайшынскі пан Парэбскі быў не дужа дбайны. Спачатку, каб павялічыць даход ад свайго маёнтка і пусціць грошы на розныя свае гулі, ён прымушае сялян працаваць на паншчыне па чатыры дні на тыдні, а бачыць, што і адсюль мае набытку мала, нават пазычае ў красавіку 1859 г. у сваёй жонкі Ганны Каспараўны пяць тысяч рублёў срэбрам. Дарэчы, доўг той жонка Парэбскага патрабавала праз суд і прасіла замест яго вёску Барсукоўку.

У сваёй сквапнасці пан дайшоў да таго, што пашкадаваў некалькі сотак зямлі пад будаўніцтва першай у мястэчку школы. Таму, нягледзячы на ўрадавы загад аб адкрыцці народных вучылішчаў для сялян і новы школьны статут, да 1862 г. дзеці гайшынскіх сялян вымушаны былі займацца ў хаце дыякана мясцовай царквы.

Хата тая знаходзілася на месцы цяперашняга будынка аддзялення сувязі і, уласна кажучы, дыякан з'яўляўся адзіным настаўнікам усёй дзятвы ды яшчэ свяшчэннік мясцовы М.Лепяшынскі, які скончыў адзін курс Магілёўскай духоўнай семінарыі. Адмена прыгоннага права

яшчэ больш аддаліла адкрыццё школы, бо гайшынскі пан быў на мяжы разарэння.

Тады сялянская абшчына пачала арандаваць памяшканне ў заможных яўрэйскіх гаспадароў. У 1862 г. народнае вучылішча ў мястэчку Гайшын было заснавана. Але паколькі ўласнага памяшкання не мела, сюды не накіроўвалі сапраўдных настаўнікаў.

А вучыць было каго: у 1863 г. гайшынцаў налічвалася 795 «душ обогаго пола».

На ўсёй Беларусі ішло масавае выкупленне сялян ад прыгону. 30 кастрычніка 1864 г. з 227 сялянскіх гаспадарак ад прыгоннай залежнасці выкупілася 208. Працэс выкупу быў такі: чвэрць выкупной сумы сяляне адразу аддавалі пану, а затым былі вымушаны 49 гадоў плаціць астатнія тры чвэрці — па 1131 рублю і 20 капеек. Усяго па выкупным акце гайшынцы заплацілі свайму пану 22 тысячы рублёў — сума па тым часе вялікая.

У 1867 г. там, дзе цяпер знаходзіцца будынак старой школы, было пабудавана спецыяльнае памяшканне пад вучылішча — класны пакой і інтэрнат для начлегу вучняў з аддаленых вёсак. Іх бацькі

прывозілі сюды харчаванне, а ежу гатавала прыбіральшчыца. Штогод на ўтрыманне вучылішча дзяржава выдаткоўвала 150 рублёў. 1 верасня 1867 г. у Гайшынскае вучылішча на пасаду настаўніка быў накіраваны Уладзімір Іванавіч Ларчанкоў, які быў тут да 1873 г. Відаць, з-за жабрацкай платы ў дзесяць рублёў на месяц ці, можа, з другой прычыны, але пасля яго звальнення 2 гады месца настаўніка ў Гайшыне пуставала.

З 1874 г. у местачковым вучылішчы пачынае працаваць настаўнікам Іван Аляксеевіч Сушчэўскі. Ён і законавучыцель Грыгароўскі, які змяніў на пасаду святара Гайшынскай царквы М. Лепашынскага, утварылі аснову для далейшага развіцця вучылішча на свае і дзяр-

жаўныя грошы. У 1895 г. у Гайшыне пражывала 1060 чалавек, з якіх 108 было школьнага ўзросту (8—11 гадоў). Але вучылішча наведваў толькі 71 вучань, а заканчвала яго каля палавіны гэтай колькасці рабят.

Усе вучні падзяліліся на тры ўзроставыя групы, але займаліся ў адным памяшканні. Акрамя гайшынскіх тут вучыліся і дзеці з Селішча і Перагона.

Сушчэўскі бясплатна праводзіў урокі гімнастыкі і спеваў, а вясной і восенню вучыў садоўніцтву і агародніцтву, за свой кошт выпісваў ён для чытання местачкоўцаў газету «Свет».

Да 20-годдзя самаадданай працы Сушчэўскага ўзнагародзілі прэміяй у 25 рублёў.

Пад гоман хваль

У нашай мясцовасці суднаходны ад Крычава Сож з'яўляўся нібы адбіткам жыцця таго часу нароўні з берлінамі (грузавымі баржамі), якія цягалі бурлакі. З 1858 г. па рацэ пачалі плысці колавых параходы «Чыкага», «Усход» і «Арыён». Як расказвалі старажылы, з'ездзіць у Прапойск або Гомель гайшынец імкнуліся на «Чыкага». Чаму? Плата за праезд на «Усходзе» была такая ж самая, што і на гэтым, а вось на «Чыкага» ўсім пасажырам давалі булачку...

У 1876 г. маёнтак Гайшын купляе тытулярны саветнік Смяроўскі. На той час у мястэчку пражывала 556 чалавек, з якіх чатыры сям'і займаліся кравецкай справай, дваццаць сялян ад ранняй вясны і да позняй восені былі плытагонамі, а зімой адпраўляліся на заробкі на Украіну — становіліся шахцёрамі.

У 1879 г. Я. Лесаў адкрывае крупадзёрны завод там, дзе р. Ульянка перасякала былы Чарнігаўскі тракт, яўрэйскія рамеснікі ставяць адразу тры кузні. У дадатак да вадзянога і валовага млыноў будуюцца тры ветракі — два на паўночнай ускраіне мястэчка і адзін — на паўднёвай. Там, дзе зараз каля крамы знаходзіцца электрападстанцыя, крыху далей ад шляху, была алейня, на якой з канпель атрымлівалі алей. Два саматужныя заводзікі стаялі на паўднёва-заходняй ускраіне Гайшына. Гэта былі конныя крупадзёркі.

Уздоўж шляху звычайна больш за ўсё сядзіліся яўрэі і кожны з іх чым-небудзь гандляваў. Толькі афіцыйна гандлюючых крам у мястэчку было 12.

Пра той час можна згадаць у томе дзевятым кнігі «Россия: полное описание нашего Отечества» пад рэдакцыяй В. П. Сямёнава. «С мукомольным производством связано круподерное, достигающее 88 тысяч рублей. Выше всего оно состоит в Могилевской губернии — 71 тысяча рублей. Круподерные заводы встречаются здесь в Быховском уезде в местечке Журавичи — Когана, в местечке Гейшин — Лесова». Яўрэі замест кароў трымалі ў сваіх дварах коз. Гэтых жывёлін у мястэчку было столькі, што вёску нават і цяпер зрэдку клічуць «казіным горадам».

На пачатак дзевяностых гадоў мінулага стагоддзя ў мястэчку пражывала «271 душа мужеского и 313 женского пола, в том числе православных 223 мужчины и 257 женщин; евреев 48 мужчин и 56 женщин».

Самым папулярным у народзе (у гайшынцаў таксама не выключэнне) было з даўніх часоў абвінавачванне яўрэйскай нацыі ў тым, што яна загубіла Хрыста, ды і зараз існуе меркаванне, што яны прадалі Русь. Толькі дзіву даешся яўрэйскай цяропліваці пры гэтым. Наколькі мы яшчэ мала адрозніваемся ад сваіх продкаў з каменнага веку.

У абарону гэтай нацыі можна было б прывесці той факт, што сярод яўрэяў няма ганебнай звычкі кідаць сваіх дзяцей на волю лёсу, што ў Ізраілі няма дзіцячых дамоў (хіба што паявяцца з прытокамі эмігрантаў з былых сацыялістычных рэспублік).

Рэвалюцыя 1905 г. амаль неўзаметку пракацілася міма мястэчка. Пана над гайшынцамі ўжо не было, паліць маёнтак — патрэбы ніякай, а нястачы ды галеча вымагалі аднаго: працаваць кожнаму на сваім кавалачку зямлі, ды і загінуўшыя на руска-японскай вайне стаялі перад многімі, як жывыя. Тыя, што вярнуліся з паходу, — а такіх было з паўдзiesiąтка — хадзілі ў Чэрыкаў пешшу атрымліваць пенсію за ўзнагароды і раненні. Дзе ўжо тут брацца за нейкую зброю!

Таксама якраз у той год у Гайшыне будавалася новае памяшканне для вучылішча. Яшчэ зімой на школьны двор завезлі бярвенне, а вясной у тым месцы, дзе пачыналася дарога на Церахоўку і было шмат гліны, сялянін Максім Разянкаў пабудаваў прымітыўную печ для абпальвання цэглы на падмурак будынка.

Неўзабаве ў Гайшын прыбылі майстры-будаўнікі і работа закіпела. Расклад быў такі: адны рабілі зруб, другія — вокны, дзверы і іншыя больш ювелірныя работы. Потым з уласнай цэглы, на кожнай з якіх ставілася асабістая пячатка яе вырабляльніка, быў закладзены падмурак, на які і перанеслі зруб. І пакуль рабілі дах, то адначасова ставілі вокны і клалі падлогу.

Такім чынам да пачатку навучальнага года новае памяшканне пад вучылішча ўжо было гатова. Дарэчы, будынак той стаіць і цяпер, праўда, крыху падноўлены і перабудаваны.

Некаторых гайшынцаў лёс параскідаў па ўсёй імперыі. Як жа яны сябе адчувалі? На жаль, пра тое ёсць толькі адна вестка — архіўная даведка ад 14 ліпеня 1934 г., у якой гаворыцца, што жыхар мястэчка Гайшын Сяргуткін Яўстрат 21 чэрвеня 1903 г. паступіў кандуктарам у Петраградскі парк і быў затым звольнены 1 чэрвеня 1909 г. «за участие в бунте 1905 г. и за недавнюю забастовку».

Яшчэ ў апытальным лісце за 1895 г. свясчэннік Прыгароўскі быў незадаволены адмоўнымі адносінамі сялян да быту

і нават папракаў іх за вальнадумства, пры гэтым намякаючы, што жыхары мястэчка хацелі б мець для навучання сваіх дочак асобную школу.

Прыслухаўшыся да яго парады, мясцовыя ўлады выдзяляюць сродкі на гэтую справу, і ў 1910 г. пры Гайшынскай царкве пачынае дзейнічаць царкоўнапрыходская школа для дзяўчынак.

Тулілася тая школка ў царкоўнай вартоўні, якую мясцовыя адукацыйныя ўлады арандавалі за 40 рублёў у год. Звычайна ў школе вучылася ад 25 да 50 дзяўчынак, якія па ўзросце дзяліліся на чатыры групы. Вывучалі тут не нейкія пэўныя прадметы, а нібы іх жыццёвы эквівалент. Так, напрыклад, чытаць вучылі толькі па Бібліі і іншых царкоўных кніжках, пісаць і лічыць толькі ў межах самага неабходнага. Гэта значыць, што выкладалася толькі тое, што магло абавязкова спатрэбіцца ў жыцці жаночым.

З-за мноства розных перашкод школу штогод заканчвалі толькі 3—5 дзяўчынак.

Разам з Прыгароўскім у школе пачынае настаўнічаць Ганна Феафанаўна Ляднава. Перад гэтым яна закончыла Крычаўскую двухкласную школу і набыла права весці ўрокі ў царкоўнапрыходскіх школах.

Усё сваё жыццё прысвяціла школе Ганна Феафанаўна і першая ў нашым раёне атрымала высокую ўрадавую ўзнагароду — ордэн Леніна і званне «Заслужаны настаўнік БССР».

1913 г. адзначаны ў гісторыі Гайшына тым, што пачаўся выкуп зямлі сялянамі. Большасць гайшынцаў нарэшце вызвалілася ад паўвекавага доўгу і пачалі самастойна гаспадарыць на ўласнай зямельцы. Толькі рост сялянскіх гаспадарак стрымліваў недахоп зямельных угоддзяў — ці поўнае разарэнне кагосці, ці смерць гаспадара давалі магчымасць прыдбання дадатковага надзелу.

Праз год з самага пачатку першай сусветнай вайны Магілёўшчына была ўжо на ваенным становішчы, а наша мясцовасць таксама трапляе ў вір разбурэння і спусташэння. За тры гады вайны былі мабілізаваны 82 гайшынцы і больш палавіны з іх не вярнулася да родных ніў і хат.

А там і рэвалюцыя пачалася. У канцы лістапада савецкая ўлада была абвешчана ў Прапойску, адкуль праз колькі часу

прыехаў у мястэчка ўпаўнаважаны валаснога рэўкома, які аб'явіў, што новая ўлада будзе народнай, яна будзе выбірацца народам і служыць яму і толькі яму.

Тут жа на сходзе ўтварылі і орган кіравання. Першым яго старшынёй

выбралі нядаўна дэмабілізаванага салдата Маркусенку.

Потым прадстаўнікамі новай улады была канфіскавана большая частка папоўскага дома, дзе і размясціўся сельсавет.

В.Васількоў, А.Васількоў.

Нататкі да царскіх падарожжаў праз Прапойшчыну

У самы разгар лета 1845 г. у Магілёве атрымалі дэпешу аб тым, што цар і яго світа рыхтуюцца да падарожжа на поўдзень. Губернатар неадкладна распарадзіўся паведаміць аб гэтым у паветы. Зразумела, ён добра ведаў найвысачэйшы ўказ ад 1829 г., якім «государь император повелеть соизволил, чтобы впредь во время путешествий его величества никто из чинов... ни при въезде в пространство уездов, ни при въездах в городе ни под каким предлогом не встречал и не провожал его величество... Обыкновенные встречи могут быть только в одних квартирах городов, где государь император изволит останавливаться». Вядома, ён і не будзе чакаць царскую асобу на рубяжы губерні. Але ж дэпеша прыслана і з гэтага часу пытанні аб царскім падарожжы цалкам захапілі губернатара.

З рапарта кіруючага пасадаі быхаўскага прадвадзіцеля дваранства і земскага спраўніка магілёўскаму грамадзянскаму губернатару ад 9.8.1845 г.

Получив предложение Вашего превосходительства о приведении в надлежащее устройство почтовых станций к ожидаемому приезду Его Величества государя императора, мы осмотрели почтовые станции, стоящие в Быховском уезде на Чаусской дороге. Из них Пропойская и Белицкая оказались исправными, в [Рабо]вицкой нет никакой мебели... на Глинской... лошадей совершенно непригодных к [почто]вой гоньбе. У ямщиков шляпы старые, в комнатах нет... приличной мебели.

О исправлении замеченных недостатков в течение пути содержанием почтовых станций Рабовицкой г-ну Чериковскому предводителю Рашковскому, а Глинской Быховского уезда помещику коллежскому асессору Коморскому нами предложено...

Расписка Лейбы Финкельштэйна

Я, ниже подписавшийся, могилевский мещанин Лейба Финкель Штейн дал сию расписку г. Могилевскому полицмейстеру в том, что следовавшие мне деньги за сделанные мною из жести 780 значков на шапки кучерам, которые будут сопровождать государя императора и всю его величества свиту, полагаю за

каждый значок десять копеек серебром всего семьдесят рублей серебром получил сполна августа 22 дня 1845 г.

Лейба Финкель Штейн

Двадцатую частку зробленых Фінкельштэйнам бляшак (39 шт.) атрымаў для раздачы мясцовым фурманам наглядчык Прапойскай паштовай станцыі Антон Малевіч.

Фельд'егер раскашэльваўся амаль на кожнай паштовай станцыі

За пастаўленных для царскіх экіпажаў коней іх гаспадарам фельд'егерскі афіцэр выплачваў прагонныя грошы. Як сведчыць ведамасць, якая маецца ў справе, ён выплаціў: прапайчанам Сідару Сідараву, Гаўрылу Гапееву і Кузьму Іванову 109 руб. 34 1/2 кап., дваровым памешчыка Бенкендорфа Дзмітрыю Самуйлаву і Кірылу Сямёнаву за 10 коней 31 руб. 25 кап., гайшынцу Мацвею Цітаву 12 руб. 50 кап., селяніну Кандрату Фаміну з в. Ржаўка за 4 коней 10 руб., Кірэю Дзянісаву з фальварка Лапацічы за 2 коней 5 руб.

* * *

Праз шэсць гадоў Мікалай І з сынамі Мікалаем і Міхаілам зноў праехаў праз Прапойшчыну. На гэты раз расійскі самадержац таксама накіроўваўся на поўдзень, але з Масквы праз Брэст. Такім чынам ён перасёк нашы мясціны ўжо з усходу на захад. Кіруючыся адпаведным указам, яго ніхто не сустракаў і не праводзіў. Толькі з месцаў ішлі ў губерню весткі, падобныя гэтай, якую паслаў быхаўскі павятовы спраўнік: «В исполнение предписания Вашего превосходительства от 19 августа № 16582 честь имею почтительнейше донести, что Его Величество государь император через введенный мне Быховский уезд проследовал благополучно 5-го числа сентября месяца».

Паводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі. Ф. 2001. Воп. 1. Спр. 308.

Падрыхтаваў П.С.Ерашэнка.

Жорсткая помста

Двое дворовых, Григорий Антонов и Афанасий Дементьев, двоюродные братья, крепостные помещика Могилевской губернии Л-скаго, убили в один день, но в разных местах шесть и ранили восьмерых человек дворянского сословия. По получении об этом известия в Петербурге государь приказал: «послать немедленно фл.-ад. Баранова наистрожайше все дело исследовать, непременно убийц отыскать и по поимке учредить в имении военный суд как над ними, так и их участниками и людьми, не препятствовавшими убийствам; суд же кончить в возможной скорости». Скоро преступники были пойманы; они показали следующее: 19 января 1846 г. некоторые из дворовых людей помещика Л-скаго ночью самовольно отлучились для гулянья и вернулись домой 20-го на рассвете, за что один из них Ивка Янишев был наказан 20-ю розгами; услышав его крики, оба преступника сбегали за ножами и начали свою кровавую расправу в имении, убив несколько родственников помещика; самого помещика им убить не удалось; затем они захватили в конюшне двух лошадей и поскакали к соседнему помещику П-му; не доезжая, привязали лошадей, вызвали господина через его лакея, и один из преступников, целуя руку П-скаго, ранил его ножом в живот; на крик выбежала жена П-скаго, — несчастная подверглась той же участи; убийцы ворвались в дом, ранили гувернантку, которая стала было давать преступнику деньги, но они со словами: «не нужны нам твои деньги», вышли на двор, сели на лошадей и, сказав людям П-скаго, чтобы не спасали своего господина, ибо участь эта предстоит не одним их господам, но всем помещикам губерний, что крестьяне за это отвечать не будут, а что, напротив, сзади их скачут жандармы для проверки их действий, бежали; из шести стоявших дворовых только один сделал попытку задержать убийцу, но неудачно. Им удалось ранить смертельно и третьего помещика К-скаго и его жену; бывшие здесь дворовые пытались было их схватить, но опять неудачно. После всех этих убийств братья вернулись домой, заехали к мельнику, переменили

платье и скрылись, но ненадолго, и 27 января были пойманы. По отзыву соседних помещиков управление во всех трех имениях было хорошее, особенно у Л-скаго, которому принадлежали преступники и где они начали убийства. Сами убийцы — незаконнорожденные, более работали на себя, чем на господина, имели некоторое состояние, первый брат умел читать, а второй — читать и писать по-русски и по-польски; оба помогались и прежде свободы, разглашая слухи об освободительных указах и инвентарях, оба грозили и прежде бунтом. Преступники показали, что они совершили преступление без уговора, в исступлении; они схватили ножи, чтобы не допустить себя до телесного наказания. Комиссия военного суда приговорила обоим убийц прогнать сквозь строй через тысячу человек шесть раз и затем отправить на каторгу; двоюродного брата их чрез тысячу же два раза и заключить навсегда в арестантские роты; троих, обвиненных в соучастии, — чрез тысячу по одному разу и заключить в арестантские роты на 4 года, а затем сослать в Сибирь на поселение; следующую категорию обвиненных наказать 100—300 ударами розг и оставить на месте жительства; одну дворянку, которая слышала разговоры о бунте и не донесла о них, комиссия присудила подвергнуть тюремному заключению на два месяца. Губернатор секретно донес Белорусскому генерал-губернатору следующее: совершенное преступление служит предметом разнородных нелепых толков, которые сводятся на одну тему — ниспровержение помещичьей власти, и потому, чтобы положить предел бессмысленным и крайне вредным рассказам дворовых людей и крестьян и успокоить обьятых страхом помещиков, он, губернатор, предлагает наказать убийц шпицрутенами без отдыха 9 тысяч раз; в секретном донесении генерал-губернатору губернатор полагал еще: по наказании преступников вывесить трупы их на местах преступления и предписать, чтобы на месте наказания было по крайней мере по двое крестьян из тех имений, где крестьяне были замечены в неповиновении. Гене-

рал-губернатор кн. Голицын, находя, что совершенные преступления выходят из круга обыкновенных дел, так как преступники не только отыскивали личную свободу, но и стремились ниспровергнуть помещичью власть, предлагал: исполнив над преступниками обряд приготовления к смерти, наказывать шпицрутенами до 9 тысяч раз и усилить наказание другим осужденным. Министр внутренних дел в Комитете объяснил, что есть секретное Высочайшее повеление, которым запрещено давать более 3 тысяч вместо определенных в законе 6 т. раз шпицрутенов, но в данном случае применение негласного повеления имело бы значение облегчения участи преступников, чего они вовсе не заслуживают; кроме того в 1845 г. утверждено было положение Комитета, которым наказаны были убийцы купца Е. 6 тысячами шпицрутенов и такое же наказание положено всем умышленным поджигателям; наказывать «без отдыха» нельзя, потому что дозволяется давать за раз не более того числа ударов, сколько может выдержать наказуемый, а затем следует ожидать его выздоровления. Принятие предложения гражданского губернатора может принести скорее

вред, чем пользу; в общем из дела видно, что преступники действовали в порыве внезапного ожесточения и ярости, а не по уговору, хотя, конечно, нельзя отрицать явной ненависти их к помещичьей власти. На этих основаниях гр. Перовский предлагал

1) убийц подвергнуть наказанию согласно приговору комиссии;

2) двоюродного их брата Якимова наказать 100 ударами розг и сослать в арестантские роты на 6 лет;

3) крестьян и дворовых, виновных в незадержании убийц, наказать 50 — 100 ударами розг и оставить в имениях;

4) этому наказанию не подвергать слабоумных и дряхлых из них, вменив им в наказание содержание под стражей и, наконец, не запрещать владельцам всех этих крестьян и дворовых, если они не желают иметь их у себя, отдать их в солдаты или сослать на поселение. Комитет Министров согласился вполне с заключением гр. Перовского; мнение Комитета было утверждено Государем.

Друкеица па кн.: С е р е д о н и н С. М. Исторический обзор деятельности Комитета Министров. СПб., 1902. Т. 2, ч. 1. С. 71—73.

Сусветна вядомы кампазітар

Восіп Антонавіч Казлоўскі нарадзіўся ў 1757 г. на хутары Казлоўскі каля Прапойска ў сям’і беларускай шляхты. Першым музычныя здольнасці хлопчыка заўважыў яго дзядзька Васіль Трутоўскі. Ён жа і прывёз сямігадовага пляменніка ў Варшаву і аддаў вучыцца ў вядомую капэлу пры касцёле Святога Яна.

У час вучобы і адразу пасля яе заканчэння талент Восіпа Казлоўскага праявіўся настолькі ярка, што Андрэй Агінскі менавіта яму аддаў перавагу пры выбары выкладчыка для сваіх дзяцей — Міхала Клеафаса і Юзэфы. Так шаснаццацігадовы юнак трапіў у сям’ю знатнага саноўніка Вялікага княства Літоўскага. З 1773 г. па 1778 г. музыкант жыў у Гузаве (недалёка ад Варшавы) у маёнтку Агінскіх, адкуль разам са сваім вучнем час ад часу наезджае ў Слонім, рэзідэнцыю Міхала Казіміра Агінскага, прысутнічае на музычна-тэатральных пастаноўках, кан-

цэртах славутай капэлы гетмана, што наладжваліся тут штодзённа.

На майстэрства Казлоўскага як кампазітара хутка звярнуў увагу і рускі князь Р.А.Пацёмкін, які наведаў Беларусь у пачатку 1780-х гадоў. Ён запрашае маладога музыканта ў расійскую сталіцу, дзе Казлоўскі робіць бліскучую не толькі музычную, але і ваенную кар’еру. Ён удзельнічае ў руска-турэцкай вайне, атрымлівае адно за адным афіцэрскія званні. У 1791 г. Казлоўскі заваёўвае ў Пецярбургу ўсеагульнае прызнанне і як кампазітар: яго гераічны паланэз «Гром победы, раздавайся», напісаны з нагоды ўзяцця Ізмаіла ў 1791 г., становіцца афіцыйным гімнам Расійскай імперыі.

У Пецярбургу Казлоўскі зноў сустрэкаецца са сваім дзядзькам В.Трутоўскім, які служыў гуслістам пры рускім двары і актыўна займаўся зборам народных песень. Казлоўскі актыўна далучаецца да

В. А. Казлоўскі.

іх апрацоўкі. У 1790-я гады ён жыў у знатнага пецяўбургскага вяльможы Л. На-рышкіна, у доме якога пастаянна наладжваліся музычныя вечары і выступалі славутыя кампазітары і выканаўцы: Сарці, Паізіела, Хандошкін. У гэты час Казлоўскі шмат піша, у асноўным побытавую музыку, што аздабляе хатнія вечарыны: паланэзы, менуэты, «расійскія песні» і інш. Аднак разам з гэтымі творамі паўстаюць і іншыя: маштабныя харавыя палотны, духоўныя канцэрты, а таксама Рэквіем — першы ў Расіі, напісаны Казлоўскім па просьбе двара ў 1798 г. у сувязі з канчынай апошняга караля Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста Панятоўскага.

1799 г. быў адзначаны павышэннем Казлоўскага па службе: ён становіцца «інспектарам музыкі» імператарскіх тэатраў, а ў 1803 г. атрымлівае яшчэ больш высокую пасаду «дырэктара музыкі», фактычна кіраўніка музычнага і тэатральнага жыцця Пецяўбурга. Арганізацыйныя справы адбіраюць шмат часу, але творчасць па-ранейшаму займае значнае месца ў жыцці кампазітара. Ён стварае музыку для спектакляў і афіцыйных свят. Займаецца і выдавецкай справай: у прыватнасці, рыхтуе да выдання творы свайго вучня Міхала Клеафаса Агінскага, з якім увесь час падтрымлівае цесныя кантакты. Цікава, што Казлоўскі не толькі сустракаецца з ім у рускай сталіцы, але і наезджае ў Залессе, дзе шмат музыцыруе з гаспадаром і яго дачкой. У пачатку XIX ст. Казлоўскі наведваў і іншыя беларускія мясціны.

У 1819 г. Казлоўскі цяжка захварэў і быў вымушаны пакінуць пост «дырэктара музыкі». Аднак непасрэдна музыкой ён

займаўся да канца жыцця. У апошні яго перыяд лёс зноў прывёў кампазітара ў родны Прапойск, дзе ён кіраваў хорам і аркестрам графа Мурамцава. Смерць кампазітара ў 1831 г. не засталася незаўважанай, а шматлікія газеты, якія змясцілі некролагі, былі адзінадушныя ў сваіх выказваннях аб тым, што Восіп Антонавіч Казлоўскі стаіць у першым шэрагу тагачасных кампазітараў. Дададзім, што ён і сёння застаецца ў гісторыі еўрапейскага музычнага мастацтва адным з буйных высокапрафесійных кампазітараў канца XVIII і пачатку XIX ст., хоць сам і лічыў сябе аматарам.

Творчую спадчыну В. Казлоўскага складаюць шматлікія камерна-вакальныя (песні і рамансы), інструментальныя (галюўным чынам танцавальныя), харавыя і сімфанічныя творы. Менавіта да гэтых жанраў адносяцца яго найбольш раннія з вядомых твораў. Напісаныя ў апошнія дзесяцігоддзі XVIII ст., яны доўга захоўвалі сваю папулярнасць, а многія з іх і сёння застаюцца ў педагогічным і канцэртным рэпертуарах. Гэткае працяглае жыццё ім забяспечылі перш за ўсё высокія мастацкія якасці, а таксама наватарскія рысы, якія сталі сугучныя новаму, XIX ст.

Вакальная лірыка Казлоўскага прадстаўлена шматлікімі песнямі на французскія, італьянскія, польскія і рускія тэксты, найбольш вядомымі з якіх з'яўляюцца трыццаць «расійскіх песень». Яны цесна звязаны з практыкай хатняга музіцыравання і заходнееўрапейскімі музычнымі традыцыямі, але нясуць у сабе ў той жа час многія новыя рысы, якія выводзяць іх за межы салоннага музіцыравання. Перш за ўсё гэта глыбіня ўвасаблення паэтычных тэкстаў і разнастайнасць эмацыянальнага зместу. У некаторых выпадках перад намі ўжо творы не сентыменталісцкай, а рамантычнай пары, што ўшчыльную падводзяць да жанру раманса. Вельмі паказальныя ў гэтым сэнсе драматычныя песні «Прежестокая судьбина», «Прости, мой свет, в последний раз», «Стремлюсь к тебе всечасно» і некаторыя іншыя.

Патэтыка і парыў, туга і адчай — найбольш адметныя, новыя для свайго часу вобразныя сферы вакальнай лірыкі Казлоўскага. Але побач з імі ёсць і іншыя, до-

сыць характэрныя для свайго часу. Яны ўвасабляюцца ў творах, што не парываюць з класічнымі традыцыямі свайго часу. Зрэшты, само ўвасабленне эстэтыкі класіцызму адбываецца ў Казлоўскага вельмі своеасабліва. Не адступаючы, напрыклад, ад законаў жанравага канону сіцыліяны і пастаралі, ён пераасэнсоўвае іх знутры, пераўтвараючы ў народна-бытавую песню («Выйду в темный я лесочек»), пейзажную замалёўку («Уж солнце скрылось в чисты воды»). Тое ж і ў любоўнай лірыцы. Прытрымліваючыся ў асноўным традыцыі моцартаўскіх арий, лірычных эпізодаў французскіх камічных опер, ён напаўняе свае песні інтанацыямі перадрамантычнай пары («К тебе любовью тлею», «К сердцам тобой плененным», «Уж алая заря сияет»). Аднак самымі адметнымі з пункту гледжання гістарычнай перспектывы з'яўляюцца тыя вакальныя творы, у якіх Казлоўскі выступае стваральнікам сольнага вакальна-драматычнага жанру, дзе элементы літаратурнага, драматычнага і музычнага мастацтва выступаюць у адзінстве. Гэта перш за ўсё драматычны маналог «Где, где, ах, где укрыться», у якім ярка і вобразна перадаецца музычнымі сродкамі карціна буры, на фоне якой гучыць паэтычны маналог героя.

На працягу свайго творчага жыцця Казлоўскі пастаянна звяртаўся і да жанраў камерна-інструментальнай музыкі, у прыватнасці паланэза, які, несумненна, быў яму добра знаёмы яшчэ па беларуска-польскім перыядзе жыцця і набыў шматграннае ўвасабленне ў пецябурскія гады. Кампазітар і «дырэктар музыкі» Казлоўскі шмат зрабіў для таго, каб гэты танец набыў папулярнасць і шырокае распаўсюджванне ў Расіі, прычым не толькі як парадна-бальны ўласны танец, але і мнагамерны па сваіх выразных магчымасцях жанр музычнага мастацтва.

Не дарэмна пражыў

Іван Іванавіч Грыгаровіч нарадзіўся 1 верасня 1790 г. у старажытным беларускім горадзе Прапойску (цяпер Слаўгарад) Магілёўскай губерні. Яго бацька пасля заканчэння Кіеўскай духоўнай акадэміі працаваў выкладчыкам рыторыкі ў Магілёўскай семінарыі, пазней прызначаны

Сярод паланэзаў Казлоўскага ёсць і маштабныя харавыя «застаўкі» панегірычнага плана, прымеркаваныя да святочных падзей («Гром победы, раздавайся», «Возвратившись из походов» і інш.), для якіх характэрны эмацыянальная ўзвышанасць, пампезнасць, бляск і іншыя сродкі выразнасці, накіраваныя на перадачу святочнага настрою. Аднак сярод яго паланэзаў ёсць і палярна супрацьлеглыя па сваім змесце і вобразным «нахіленні» — лірычныя, напоўненыя тонкім паэтычным пачуццём, элегічным настроем. Па сутнасці гэта мініяцюрныя п'есы, якія спалучаюць у сабе рысы танцавальнасці, з неўласцівымі першапачаткова паланэзу пранікнёнасцю і эмацыянальнай выразнасцю.

Вакальныя і інструментальныя творы бытавых жанраў, што выходзілі з-пад пяра кампазітара, адразу набывалі вялікую папулярнасць, пастаянна выконваліся, многія перапісваліся ад рукі, а іх выданні разыходзіліся імгненна і адразу ўключаліся ў тагачасны побыт. Гэта тлумачыцца не толькі іх мастацкімі якасцямі, але і спецыфікай тагачаснай рускай культуры, што вельмі чутна рэагавала і ўспрымала заходнія ўплывы.

Трэба адзначыць, што наватарства кампазітара праявілася як ў галіне бытавых, так і канцэртна-тэатральных жанраў. Яму, аўтару манументальных харавых, вакальна-інструментальных палотнаў, належыць заслуга прыўнясення ў рускую музыку новага жанру — рэквіема. Сказаў ён сваё слова і ў меладрэме. Цэлы шэраг «Музычных трагедый», створаных Казлоўскім на пачатку XIX ст., з'явіўся значным этапам у гісторыі гэтага жанру.

Жыццё і творчасць Восіпа Казлоўскага знітаваны з культурай Беларусі, Польшчы і Расіі. Таму ён аднолькава дарагі і блізкі як паасобку кожнаму з гэтых народаў, так і разам усім.

В.У. Дадзіёмава.

святаром у Рагачоўскую крэпасць, адтуль пераведзены ў Прапойск і, нарэшце, у Гомель, у маёнтак графа М.П. Румянцава, дзе і служыў да канца жыцця. Яго маці, Марыя Раманаўна, была пляменніцай беларускага архіепіскапа Георгія Каніскага (1717–1795). У сям'і Грыгаровічаў

было пяцёра дзяцей (3 хлопчыкі і 2 дзяўчынкі), і яна ніколі не ведала вялікага дастатку. Вось толькі адзін факт з побыту Грыгаровічаў у Рагачове: камендант Рагачоўскай крэпасці К.К.Таўпрэйн з мэтай дапамагчы мнагадзетнаму святару запісаў двух старэйшых яго сыноў — Васіля і Рыгора — у свой батальён сяржантамі, каб яны, застаючыся «па малалецтву» пры бацьках, мелі права на армейскі паёк. Да дзесяці гадоў Іван Грыгаровіч жыў у Прапойску. Першапачатковую адукацыю атрымаў ад бацькі, які асабліваю ўвагу звяртаў на грунтоўнае засваенне сынам грэчаскай і лацінскай моў. У 1802 г. ён паступіў у Магілёўскую семінарыю, пры заканчэнні якой быў атэставаны як адзін з лепшых вучняў. Асаблівыя яго поспехі былі ў мовах — ён так добра засвоіў грэчаскую і лацінскую мовы, што мог на іх свабодна размаўляць. У 1811 г. І.І.Грыгаровіч атрымаў месца выкладчыка грэчаскай і лацінскай моў у Магілёўскім духоўным павятовым вучылішчы. Жывучы ў Магілёве, ён прыязджаў на канікулы да бацькоў ў Гомель. Тут бацька прадставіў юнака графу М.П.Румянцаву. Дзяржаўны канцлер Расійскай імперыі Мікалай Пятровіч Румянцаў, які быў лідэрам «французскай» партыі пры двары Аляксандра І, пасля вайны з Напалеонам адышоў ад палітычнай дзейнасці і перанёс сваю велізарную энергію і здольнасці (падмацаваныя незлічоным капіталам) на арганізацыю і падтрымку навуковай дзейнасці, збіранне рукапісных і старадрукаваных кніг, мецэнацтва. Каб зрабіць ласку свайму гомельскаму святару, М.П.Румянцаў згадзіўся паслаць здольнага да навукі яго сына Івана для атрымання далейшай адукацыі на свой кошт. Так І.І.Грыгаровіч аказаўся ў 1815 г. сярод студэнтаў Санкт-Пецярбургскай духоўнай акадэміі. На яго ўтрыманне граф Румянцаў штогод пералічваў 350 рублёў асігнацыямі.

Пасля заканчэння ў 1819 г. акадэміі са ступенню кандыдата багаслоўя І.І.Грыгаровіч пытаўся згоды былога канцлера вярнуцца ў Гомель, каб заняць месца бацькі — протаіерэя Гомельскага кафедральнага сабора. Граф паставіўся станоўча да такой прапановы, хоць і з пэўным шкадаваннем: «Вы маеце права распараджацца сваім лёсам, а я спагадліва стаў-

люся да духоўнага звання і не суддзя, што Вы яму аддалі перавагу перад іншымі. Я Вас за тое хваліць павінен, што шчырая любоў да бацькоў цягне Вас у Гомель, аднак нельга ж мне зноў не адзначыць, як неаднойчы ў Пецярбургу заўважаў я ў размовах, што абодва гэтыя станоўчыя Вашыя імкненні зусім адсякаюць Вас ад маіх намераў. Вам вядома, што ўбачыўшы ў Вашай асобе дакладныя здольнасці да даследавання і тлумачэння нашых летапісаў, я б хацеў, каб Вы сябе прысвяцілі гэтай рабоце...»

28 студзеня 1820 г. І.І.Грыгаровіч быў пасвячоны ў святары магілёўскім архіепіскапам Даніілам. Праз некалькі дзён ён ужо быў протаіерэем Гомельскай царквы, адначасова прызначаны рэктарам гомельскіх павятовага і прыходскага вучылішчаў, а таксама цэнзарам пропаведзей бліжэйшага да Гомеля духоўнага праўлення.

Не перашкаджаючы маладому Грыгаровічу ісці сваім шляхам, Румянцаў, тым не менш, працягвае трымаць яго ў сферы сваіх навуковых інтарэсаў. Вясной 1820 г. І.І.Грыгаровіч атрымаў ад яго ліст, у якім паведамлялася, што граф гатовы надрукаваць яго кандыдацкую работу асобнай кніжкай, аднак просіць зрабіць удакладненні ў храналогіі і персаналіях наўгародскіх пасаднікаў. Для неабходных паправак Грыгаровічу двойчы пасылаліся ў Гомель каштоўныя рукапісы са збораў Румянцава. Нарэшце выпраўленая і дапоўненая дысертацыя І.І.Грыгаровіча пад назвай «Исторический и хронологический опыт о Посадниках Новгородских. Из древних Русских летописей» была выдадзена ў Маскве ў 1821 г. тыражом 600 экзэмпляраў; 200 з іх граф аддаваў аўтару як узнагароду за працу.

Гомельскі перыяд (1820—1829) быў надзвычай плённы ў дзейнасці І.І.Грыгаровіча. Працуючы над «Беларускай іерархіяй», ён адначасова шукаў і капіраваў датычныя беларускай гісторыі акты і граматы ў архівах Магілёўскага магістрата, у Архірэйскай архіве, у архівах Магілёўскай духоўнай кансісторыі, Магілёўскай семінарыі і ў манастырскіх (мсціслаўскіх, аршанскіх, магілёўскіх) архівах. Аддаючы належнае царкоўнай гісторыі, у сваіх пошуках ён не абмяжоўваўся чыста канфесійнымі пытаннямі, а ў падобраных і скапіраваных дакументах адлюстроўваў

палітычнае і сацыяльна-эканамічнае жыццё Беларусі. З такіх матэрыялаў і склаўся першы ў беларускай навуцы археаграфічны зборнік «Беларускі архіў».

Спрыяльным фактарам сталася тое, што валоданне маёнткамі на Беларусі змужала графа Румянцава лічыць сябе мецэнатам беларускай гісторыі. Сабраныя Грыгаровічам дакументы, такім чынам, мелі зацікаўленага выдаўца. 6 красавіка 1824 г., акурат на Вялікдзень, М.П.Румянцаў пісаў з Масквы І.І.Грыгаровічу: «Прыміце замест чырвонага яйка першы надрукаваны аркуш Архіва Беларускіх грамат...». Застаўшыся задаволеным першым томам «Беларускага архіва», граф Румянцаў у красавіку 1824 г. выказаў І.І.Грыгаровічу наступнае пажаданне: «Я не хаваю ад Вас... што надзвычай жадаю... каб Вы да Беларускіх грамат далучылі слоўнік беларускіх слоў, для нас не зразумелых, і пастараліся б іх патлумачыць. Няма сумнення, што гэты слоўнік надаў бы большую вартасць выданню, над якім Вы зараз працуеце, і паставіў бы Ваша імя ў вялікую павагу сярод тых, хто сапраўднай асветай займаецца». Аднак прыступіць да здзяйснення гэтага пажадання І.І.Грыгаровіч змог толькі праз 20 гадоў.

Акрамя навуковай працы І.І.Грыгаровіч выконваў у Гомелі і звычайныя абавязкі саборнага протаіерэя: вянчаў маладых, адпяваў нябожчыкаў, вучыў дзяцей у школах, назіраў за пабудовай царквы, абмяркоўваў з гаспадаром Гомеля месца пабудовы, убор, рэліквіі, якія граф Румянцаў ахвяраваў храму. У студзені 1826 г. гомельскі протаіерэй Іаан апошні раз выканаў свой святарскі абавязак перад сваім апекуном, адпяваючы гаспадара Гомеля М.П.Румянцава. Сказаўшы апошняе слова па нябожчыку, ён не мог не прадчуваць, што спыніліся многія навуковыя праграмы, душой і натхніцелем якіх быў граф. Праз год у студзені 1827 г. І.І.Грыгаровіч за добрую службу ўзнагароджаны аксамітнай фіялетавай скуф'яй (другая ўзнагарода праваслаўнага святара пасля набедраніка). У 1829 г. ён пераведзены з правінцыяльнага Гомеля ў губернскі горад Віцебск і прызначаны рэктарам віцебскіх павятовага і прыходскага вучылішчаў, цэнзарам казанняў, а пасля і настаўнікам (законавучыцелем) у Віцебскую гімназію.

І.І.Грыгаровіч.

За добрасумленную працу па вучылішчнаму ведамству ў Віцебску І.І.Грыгаровіч узнагароджаны аксамітнай фіялетавай камілаўкай, а праз кароткі час пераведзены ў Санкт-Пецярбург протаіерэем у лейб-гвардыі Фінляндскі полк.

Пасля пераезду і ўладкавання ў сталіцы Грыгаровіч змясціў артыкулы ў часопісе «Странник». Першы «Известия о древнем храме Христа Спасителя, построенном в XII веке, преподобною Ефросиньею близ Полоцка» напэўна напісаны на матэрыялах, сабраных пад час знаходжання ў Віцебску. Гэта адна з першых спроб навуковага апісання Спас-Ефрасіннеўскай царквы.

З пераездам у Пецярбург Грыгаровіч акрыяў надзеяй выдаць 2-ю частку «Беларускага архіва». Каб зрушыць з месца гэтую справу, ён выбраў дакументы знешнепалітычнага характару, якія нябожчык Румянцаў аддаў яму для падрыхтоўкі 2-га тома, і выдаў іх асобнай кнігай пад назвай: «Переписка пап с российскими государями по рукописям римской барбериниевой библиотеки» (СПб., 1834). У гэтай кнізе змешчаны булы пап Леона X і Клімента VII да вялікага князя маскоўскага Васіля Іванавіча, два лісты вялікага князя Васіля да Клімента VII, ліст кардынала Марона да вялікага князя Івана Васільевіча (Івана Грознага), наказ паслу папы Грыгорыя XIII Рудольфу Кленхену пры ад'ездзе яго ў Маскву і була папы Клімента VIII да цара Фёдора Іванавіча. Спісы з арыгіналаў дакументаў па просьбе Румянцава зрабіў рымскі вучоны Штрандман. І.І.Грыгаровіч пераклаў іх, зрабіў навуковыя каментарыі да іх, у якіх акрамя адсылак да шматлікіх друкаваных і рукапісных

гістарычных крыніц даводзіў і сваё стаўленне да рыма-каталіцызму: «Стаўлю за абавязак папярэдзіць некаторых чытачоў, асабліва праваслаўных, што, чытаючы папскія граматы, яны сустрэнуць у іх палажэнні рымскай царквы, супраціўныя чысціні праваслаўнай веры. Канечне і папы і паслы іх у разважаннях пра дагматы і абрады рэлігіі тлумачыліся не іначай, як на ўзор свайго веравання. Аднак іхнія мудрстваванія для нас павінны быць чужыя...»

Публікацыю «Перапіскі пап...» заўважылі; вялікі князь Міхаіл Паўлавіч паслаў яму рэскрыпт-падзяку, а 14 ліпеня 1834 г. І.І.Грыгаровіч прадстаўлены да ордэна Святой Ганны II ступені.

У 1835 г. выйшлі з друку сачыненні беларускага архіепіскапа Георгія Каніскага, падрыхтаваныя Грыгаровічам і з яго прадмовай. Гэта выданне было спрыяльна прынята пры двары. Імператар за паднесены яму экзэмпляр падараваў аўтару залаты гадзіннік. А.С.Пушкін у першай за 1836 г. кніжцы свайго часопіса «Современник» пісаў: «...протаіерэй І.Грыгаровіч выдаў збор сачыненняў Георгія Каніскага, дадаўшы да кнігі сваёй цікавы і цудоўна выкладзены жыццёпіс Георгія Каніскага». І далей Пушкін заўважае: «...І.Грыгаровіч, выдаўшы сачыненні вялікага архіепіскапа Беларусі, аказаў грамадству важную паслугу» (Пушкін А.С. Полное собрание сочинений. М., 1949. Т. 12. С. 14—24). Пачала здзяйсняцца мара Грыгаровіча пра выданне гістарычных дакументаў, датычных Беларусі. Праўда, у Пецярбургу не вельмі цікавіліся Беларуссю, але І.Грыгаровіча як знаўцу беларускіх старажытнасцей у 1837 г. прынялі ў члены археографічнай камісіі, а ў 1838 г. яго прызначылі галоўным рэдактарам актаў камісіі. Практыч-

на гэта значыла, што ён сам мог цяпер вызначаць выдавецкую палітыку. Вынікам гэтага сталі чатыры тамы «Актов Западной России». Грыгаровіч рыхтаваў усё сам, падбіраў дакументы, пісаў прадмовы. Каб дазволіць актыўнаму археографу прысвятчаць болей часу навуковай рабоце, яго перавялі ў прыдворнае ведамства, прызначыўшы святаром царквы Анічкава палаца. За службу ў археографічнай камісіі І.Грыгаровіч быў узнагароджаны ордэнам Святой Ганны з імператарскай каронай, за службу ў дварцовай царкве — ордэнам Святога Уладзіміра IV ступені і наперсным крыжам з дыямантам.

Нарэшце надыйшоў час звярнуцца і да «Слоўніка беларускай мовы», прапанава-нага яшчэ М.П.Румянцавым. У 1847 г. князь Шырынскі-Шахматаў — на той час міністр народнай асветы — прапанаваў І.І.Грыгаровічу скласці «Словарь белорусских наречий». Прапанова была прынята, і распачалася праца над слоўнікам. На жаль, закончыць працу над слоўнікам І.І.Грыгаровічу не ўдалося — у лістападзе 1852 г. ён памёр. Пахаванне адбылося на Волкавых могілках у Пецярбургу, каля новай мураванай царквы. На адпяванні, якое 4 лістапада рабіў рэвельскі епіскап Хрыстафор, прысутнічала ці не ўсё прыдворнае духавенства.

Эпітафіяй усёй навуковай дзейнасці І.І.Грыгаровіча могуць быць яго ж словы з ліста брату Васілю: «...і наша Беларусь не зусім знікне з твару Зямлі, але хай ведае свет, што былі часы, калі яна была больш слаўная і дабрачынная, чым зараз». Дзеці ж напісалі на надмагіллі на лацінскай мове, якую добра ведаў і любіў іх бацька: «Ne frustra videar vixisse» («Мне здаецца, што не дарэмна пражыў»).

М.В.Нікалаеў.

3 прадмовы І.І.Грыгаровіча да зборніка «Беларускі архіў старажытных грамат»

«Но письменные хартии переживая, так сказать, бытописателей в своем тлении, раскрывают пред очами отдаленных потомков дух предков во всех его развитиях, объясняют сокровенные побуждения, причины и соотношения дел их. Здесь умолкают всякого рода слухи, и при свете истины исчезает сумрак догадок произвольных; события озаряются луча-

ми ея, и беспристрастная История кладет печать на свое творение».

Рашэннем Слаўгарадскага гарвыканкома № 5 ад 24 красавіка 1992 г., прынятым па ініцыятыве стваральнікаў гэтай кнігі, адна з вуліц Слаўгарада названа імем І.І.Грыгаровіча.

Летапісец ігумен Арэст

Імя ігумена Арэста надоўга было выкраслена з айчынай гісторыі. Хто ж ён, гэты чалавек-інкогніта, пра якога даследчык Е.Раманаў пісаў у свой час, што ігумен Арэст заслугоўвае асаблівага жыццёпісу і што трэба ратаваць ад часу і невукаў кожную вестку пра нашага летапісца.

Ігумент Арэст, у свецкім жыцці Ануфрый Сцяпанавіч Костка, ураджэнец мястэчка Гайшын былога Быхаўскага павета (цяпер Слаўгарадскі раён). Бацька яго быў уніятам, але потым перайшоў у праваслаўе. Будучы ігумен вучыўся ў Магілёўскай духоўнай семінарыі.

З верасня 1801 г. да снежня 1804 г. працаваў настаўнікам лацінскай мовы Невельскай духоўнай семінарыі, дзе ў 1802 г. пастрыгся ў манахі з імем Арэст. Летам 1803 г. Арэст быў удастоены святарства і ў снежні 1804 г. прызначаны камісарам Магілёўскай семінарыі, але ў Магілёў не выехаў быццам бы з-за дрэн-

нага стану здароўя. Амаль два гады пражыў у Невелі без пасады, пакуль новы магілёўскі епіскап Варлаам не выклікаў яго ў сваю рэзідэнцыю ў Магілёў і не даручыў спачатку казначэйства, а потым і эканомства архірэйскага дома. На працягу свайго нялёгкага і складанага жыцця, зведаўшы ўзлёты і падзенні, ласку і няміласць саноўных асоб, Арэст стварыў рукапіс арыгінальнай хронікі горада Магілёва, які ўвайшоў у айчынную гістарыяграфію пад назвай «Запіскі ігумена Арэста». Той жа Е.Раманаў у адным з выпускаў «Могилевской старины» ахарактарызаваў запіскі як «адну з галоўных крыніц для вывучэння гісторыі Магілёўскага краю». Пэўнае ўяўленне пра рукапіс «Запісак...» можна скласці па той яго частцы, што была надрукавана ў 2-м і 5-м тамах «Археалагічнага зборніка дакументаў» серыйнага выдання дакументаў па гісторыі Беларусі і Літвы ў 1867—1904 гг. у Вільні. Памёр у 1850 г.

Партрэтыст Фёдар Тулаў

Звычайна гэтага мастака так і называюць: «малавядомы партрэтыст паловы XIX ст.». І сапраўды, імя Фёдара Андрэевіча Тулава мала вядома нават спецыялістам. Першы звод яго жывапіснай спадчыны — 44 партрэты, якія захоўваюцца ў розных музеях, — быў складзены ўсяго некалькі гадоў назад. Навуковы супрацоўнік Дзяржаўнага Эрмітажа ў Санкт-Пецярбургу І.Г.Кацельнікава ў розных музейных фондах і прыватных зборах выявіла яшчэ восем партрэтаў пэндзля Ф.А.Тулава. Акрамя таго, даследчыцы ўдалося знайсці ў архівах краіны некаторыя каштоўныя матэрыялы, якія адносіліся да біяграфіі мастака.

У Цэнтральным дзяржаўным гістарычным архіве Рэспублікі Беларусь знойдзена «Метрическая книга, данная из Могилевской духовной консистории Быховского уезда местечка Пропойска для записи в оную умерших на 1852—1857 гг.». У ёй ёсць запіс, які сведчыць аб тым, што мастак 14-га класа чыноўнік Фёдар Андрэевіч Тулаў, які пражывае ў мястэчку Прапойск, 1—2 лістапада 1855 г. памёр «ад хваробы горла» ва ўзросце 63

гады і пахаваны на прыходскіх могілках. Гэтыя даныя дазволілі ўстанавіць год нараджэння мастака, раней невядомы даследчыкам...

І яшчэ адна знаходка. У фамільным архіве Бенкендорфаў (уладальнікаў маёнтка ў Прапойску), які захоўваецца ў фондах Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі ў Маскве, знойдзена дзелавое пісьмо мастака Ф.А.Тулава, датаванае 21 мая 1847 г. і адрасаванае А.І. і Л.А.Бенкендорфам у час іх ад'езду ў паўночную сталіцу. Сам тон пісьма сведчыць аб сяброўскіх адносінах з яго адрасатам — Лізаветай Андрэеўнай Чарновай-Бенкендорф. Па зместу пісьма відаць, што ўсе гаспадарчыя справы і чацвёрта дзяцей уладальнікаў Прапойскага маёнтка былі пакінуты на час іх ад'езду на апеку Фёдара Андрэевіча Тулава...

На сённяшні дзень вядома 52 партрэты работы мастака Тулава, які з 1830 г. па 1855 г. жыў у Прапойску. Усе гэтыя творы, якія захоўваюцца ў музеях Масквы, Санкт-Пецярбурга, Калугі, Смаленска, Адэсы, Мінска, прадстаўляюць Тулава жывапісцам яркай творчай індывідуаль-

насіў. Аб гэтым сведчыць таксама самы ранні па часе напісання партрэт «беларускага перыяду» творчасці Тулава — парадная выява віднага ваеннага дзеяча часу Айчыннай вайны 1812 г. фельдмаршала Ф.В.Остен-Сакена. Ёсць меркаванне, што партрэт гэты напісаны Тулавым у 1-й трэці XIX ст. у Магілёве (знаходзіцца ў зборах Дзяржаўнага Гістарычнага музея ў Маскве). Супрацоўнікі Эрмітажа «адкрылі» два цудоўныя мужчынскія партрэты, якія ніколі раней не публікаваліся і былі напісаны Тулавым у Прапойску ў перыяд росквіту яго творчасці (24—27 лютага 1845 г.).

Адзін з іх — «Портрет неизвестного генерала», даносіць да нас вобраз удзельніка Айчыннай вайны 1812 г., адзначанага шматлікімі ордэнамі і медалямі, сярод якіх і вельмі высокая ўзнагарода таго часу — зорка ордэна Станіслава. Злева ўнізе на палатне захаваўся подпіс мастака: «Федор Тулов». А прадстаўленая яго ж рукой дата — «1845 февраля 24» —

сведчыць аб тым, што створаны ён якраз у тыя гады, калі жывапісец жыў у Прапойску...

Другі партрэт, які паступіў у музей ад нашчадкаў мастака, прысвечаны канкрэтнай асобе — І.В.Маркаву (1785—1855). Ён некалькі гадоў служыў чыноўнікам для асобых даручэнняў пры беларускім генерал-губернатары князі М.М.Хаванскім, а пазней з 1837 г. па 1839 г. быў магілёўскім грамадзянскім губернатарам. Менавіта гэты тулаўскі твор лічыцца сёння найбольш значным у творчасці мастака.

Па словах аднаго з сучаснікаў Маркава, Іван Васільевіч «быў прыгожы ў юнацтве і ў сталасці захаваў прыгожыя рысы твару і асанку, якая выклікала павагу... Быў пастаянны ў дружбе, гасцінны, ветлівы, паслужлівы, любіў гутарку, ажыўляў яе цікавасцю размовы і некаторай насмешлівасцю, забаўнай, але не з'едлай».

З. Афанасьева.

Паўстанне 1863—1864 гг.

Узброеную барацьбу беларускага народа супраць царызму ўзначаліў Літоўскі правінцыяльны камітэт пад кіраўніцтвам выдатнага рэвалюцыянера-дэмакрата, мысліцеля і публіцыста Кастуся Каліноўскага. А яго паплечнікам на Магілёўшчыне стаў капітан царскай арміі Людвік Міхайлавіч Звяждоўскі. Ноччу з 23 на 24 сакавіка 1863 г. атрад Звяждоўскага нечакана напаў на г. Горкі, разграміў мясцовы армейскі гарнізон з 200 чалавек, захапіў яго зброю і грошы. Тут на бок паўстаўшых перайшло шмат студэнтаў Горацкага земляробчага інстытута. Паўстаўшыя мелі намер захапіць Магілёў, адтуль перанесці сваю дзейнасць на Смаленшчыну і сумесна з рускімі сялянамі скінуць сваіх прыгнятальнікаў.

Аднак на шляху да Магілёва атрад Л.Звяждоўскага ледзь не трапіў у акружэнне царскіх войскаў. Прышлося неадкладна мяняць напрамак і ісці ў бок Прапойска. Надвечоркам 28 сакавіка атрад дасягнуў фальварка Ляцягі памешчыка Віскоўскага. Тут паўстанцы павячэралі, потым пры ліхтарых пачалі пераправу

чэраз р. Проня. Калі ў 2 гадзіны папоўдні апошнім на процілеглы бераг ракі перабраўся Л.Звяждоўскі (Тапор), усе ўбачылі набліжэнне войскаў. Гэта было падраздзяленне падпалкоўніка Багаёўскага, ўзмоцненае дзвюма гарматамі. Артылерысты адразу пачалі карцечны агонь, супраць якога паўстанцы не змаглі ўстаяць і разбегліся. Сабраліся яны толькі каля в. Доўгі Мох, адкуль накіраваліся ў бок Кульшыч. А праз некаторы час наогул вырашылі здацца мясцовым уладам і накіравалі да станавага прыстава сваіх парламенцёраў. Ноччу прыехаў прыстаў, і на наступны дзень 140 склаўшых зброю паўстанцаў былі пад канвоем адпраўлены ў Прапойск. Усім ім, як і тысячам іншых удзельнікаў паўстання, дзевядзецца прайсці праз следчыя камісіі, створаныя па загадзе вядомага царскага апычніка генерала ад інфантэрыі М.М.Мураўёва. Толькі на Магілёўшчыне ў пачатку мая 1863 г. былі створаны тры такія камісіі. Усе турмы і астрагі былі запоўнены вязнямі.

15 мая, зыходзячы з указанняў Мура-

ўёва, магілёўскі грамадзянскі губернатар Беклямішаў аб'явіў губерню на ваенным становішчы і даўёў да ведама насельніцтва, што будуць аддавацца ваеннаму суду «все без изъятия обвиняемые в измене, бунте, явном неповиновении военным и гражданским начальникам или склоняющие других к этим преступлениям... даже если и не последовало возмущения». Камандуючаму войскамі (на гэту пасаду Мураўёў прызначыў генерал-маёра Яшвіля) загадвалася трымаць у павінаванні ўсю губерню.

Жыхарам губерні забараняліся любыя сходы, сустрэчы, дазваляліся толькі духоўныя працэсі, ды і то з ведама паліцыі. Заканчваўся гэты наганяючы жах дакумент так: «По невозможности исчислить все меры, к которым ведет военное положение, жители предвараются, что всякий беспорядок должен непременно вызывать экстренные и энергичные меры против всякого участника в беспорядках».

У мясцовасці, ахопленыя паўстаннем, былі дадаткова накіраваны вайсковыя падраздзяленні. Акрамя таго, на Магілёўшчыне ва ўсіх паветах, валасцях, у буйных населеных пунктах ствараліся сельскія варты. Яны ўзбройваліся з дзяржаўных арсеналаў. 5 тысяч адзінак зброі атрымала тады Магілёўшчына.

Трэба адзначыць, што на Магілёўшчыне ў той час было не вельмі шмат паліцэйскіх. Таму ініцыятыва магіляўчан аб стварэнні своеасаблівых атрадаў самаабароны знайшла гарачую падтрымку ў дзяржаўных асоб. Як паведаміў у Магілёў статс-сакратар Карнілаў, «государь-император Правила сии (аб стварэнні вясковых варт. — Рэд.) рассматривал и Высочайше утвердить соизволил в С.Петербурге в 24 день Апреля 1863». Ды якому царадворцу магілі не спадабацца «Правила», у якіх было запісана, што «обязанности караулов состоят... в поиске и преследовании мятежников там, где они не успели образовать значительных шаек, или они были разбиты войсками, разсеялись, воспрепятствовать им получить подвозы оружия, разных припасов и продовольствия».

Відаць, у Быхаўскім павеце створаныя варты ў садружнасці з вайскоўцамі пра-

цавалі нядрэнна, бо хутка стала не хапаць існуючых астрогаў і турмаў для ўтрымання бунтаўшчыкоў, прыйшлося запоўніць імі Бабруйскую крэпасць, казармы магілёўскага батальёна ўнутранай варты і іншыя прыгодныя для гэтага памяшканні. І хоць губернская следчая камісія, створаная замест трох, якія дзейнічалі спачатку, асабліва не цягнула з разглядам спраў, аднак колькасць затрыманых заставалася вялікай. Да канца 1863 г. шмат іх было ўжо адпраўлена ў Сібір, на Каўказ і іншыя ссыльныя месцы, яшчэ 475 жыхароў губерні за жалезнымі кратамі сустракалі новы 1864 г., чакаючы вырашэння свайго лёсу, у тым ліку: ксяндзоў — 10, афіцэраў служачых і адстаўных — 17, чыноўнікаў служачых і адстаўных — 42, дваран і памешчыкаў — 328, аднадворцаў — 3, сялян — 66, ніжніх чыноў — 2, яўрэяў — 1, іншаземцаў — 2 (Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 3257. Воп. 1. Спр. 1).

Трагедыю людзей у царскіх засценках вельмі яскрава адлюстравана паэт рускага рэвалюцыйнага народніцтва Пётр Якубовіч:

Ночь. Тихо... Ни стонов, ни слез
От муки безбрежной и боли...
В темницу я тело принес,
Но душу оставил на воле.
Опять над несчастной страной
Сгущается сумрак насилия;
Опять у свободы святой
Оборваны светлые крылья.

А тыя ж, хто абарваў гэтыя крылы, ужо чакалі ад цара высокай міласці. І дачакаліся. 4 красавіка 1867 г. начальнік губернскага жандарскага ўпраўлення сваім загадам № 63 паведамляў аб узнагародах, якімі адзначаны яго павятовыя падначаленыя. Начальнік быхаўскіх жандараў Марка Яныш, як і яго калегі з Чэрыкава, Чавусаў і Мсціслава, атрымаў ордэн Святой Ганны III ступені. Больш пашанцавала клімавіцкаму жандару — ордэн Святога Станіслава II ступені. Выказваючы падзяку за прыемную вестку, узнагароджаныя мелі магчымасць павіншаваць свайго шэфа з палкоўніцкім чынам.

А ўціхаміраны люд па-ранейшаму ўсё думаў аб зямлі.

П. С. Ерашэнка.

**Дакументы сведчаць
з ПІСЬМА МАГІЛЁўСКАГА ГУБЕРНАТАРА ў МАГІЛЁўСКУЮ
СЛЕДЧУЮ КАМІСІЮ ПА СПРАВЕ АБ МЯЦЯЖЫ**

28 красавіка 1863 г.

Имею честь препроводить при сем записку Людвигу Топора о 200 р. писанную на польском языке и представленную мне горещким исправником. Гражданский губернатор (подпись)

Помещику Молянтовичу

Предъявителю сего следует от управления военного начальника за пару лошадей, повозку и два хомута 200 руб. (которые задержаны вследствие сомнения что это не может дойти его владельца). По требованию предъявителя сей бумаги будет уплочено немедленно.

Военный начальник воеводства Могилёвского Людвиг Топор.

Приписка ниже подписи: На повозке вещи отданы кучеру, которому дозволено возвратиться. (перевод с польского)

Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 3257. Воп. 1. Спр. 1. Л. 34, 35.

**З РАСПАРАДЖЭННЯ МАГІЛЁўСКАГА ГРАМАДЗЯНСКАГА
ГУБЕРНАТАРА БЕКЛЯМШАВА ў СУВЯЗІ З АБ'яўЛЕННЕМ ГУБЕРНІ
НА ВАЕННЫМ СТАНОВІШЧЫ**

16 мая 1863 г.

Вследствие объявления губернии на военном положении Могилевский гражданский губернатор считает нужным напомнить всем должностным лицам и жителям Могилевской губернии те правила, которые установлены для местности, объявленной на военном положении, Высочайше утвержденные 5 августа 1861 г. положения комитета гг. министров.

Так как в настоящее время Могилевская губерния подчиняется г. начальнику Виленского военного округа Виленскому военному губернатору генерал-губернатору Кавенскому, Гродненскому и Минскому генералу от инфантерии Муравьеву и Его Высокопревосходительством назначен командующим войсками Могилевской губернии свиты Его Императорского Величества генерал-майор князь Яшвиль, то на основании вышеизложенных правил:

1. Генерал-губернатор Муравьев может удалять от должности чиновников всех ведомств, поставляя сии последние лишь в известность о том, а также может отстранять и предавать суду всех без изъятия чинов земской и городской полиции.

2. Все жители и чиновники воинские и полицейский подвергаются военному суду.

3. В Могилевской губернии все без изъятия обвиняемые в измене, бунте, явном неповиновении военным и гражданским начальникам или склонение других к этим преступлениям подвергаются военному суду, даже если и не последовало возмущение.

4. Генерал Муравьев или по его приказу командующий войсками Могилевской губернии подтверждает приговоры военных судов и делает распоряжение о их исполнении.

5. Командующий войсками Могилевской губернии обязан содержать в повиновении всю губернию.

6. Он удаляет из губернии всех иностранцев, праздно живущих.

7. Удаляет всех не имеющих видов на жительство.

8. Воспрещается собираться на улицах и площадях без нужды, а если сборища имеются, то они рассеиваются силой.

9. Все собрания в частных и казенных домах, которые будут признаны вредными, должны немедленно прекращаться. Разрешаются только духовные процессии и с ведома полиции.

10. Лавки, шинки, кофейни и другие подобные заведения запираются в установленное время.

Местная полиция и военные патрули вправе останавливать тех, кои будут подозрительны и обращать их к военным властям. В случае сопротивления, допускается применение оружия, не отвечая за последствия... По невозможности исчислить все меры, к которым ведет военное положение, жители предвеляются, что всякий беспорядок должен непременно вызывать экстренные и энергичные меры против всякого участника в беспорядке.

Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 3257. Воп. 1. Спр. 1. Л. 17.

**З ПІСЬМА МАГІЛЁўСКАГА ГУБЕРНАТАРА ў МАГІЛЁўСКУЮ
СЛЕДЧУЮ КАМІСІЮ ПА СПРАВАХ МЯЦЯЖУ**

18 мая 1863 г.

Имея достоверные сведения, что назвавший себя Топором предводитель горечкой шайки есть капитан Генштаба Г.Ш. Жваждовский, считаю обязанностью уведомить о том комиссию.

Сведения подтверждаются и тем, что приказом от 18 мая 1863 г. об исключенных из службы в последнее время офицерах Генерального штаба значится уволенным старший адъютант по части Генштаба в штате отдельного гренадерского корпуса капитан Г.Ш. Жваждовский, арестант Дзержинский на допросе комиссии показал, что предводителем горецкой шайки был офицер Генштаба.

Гражданский губернатор (подпись)

Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 3257. Воп. 1. Спр. 1. Л. 1.

**З ПАКАЗАННЯЎ НА ДОПЫЦЕ ЎДЗЕЛЬНІКА ПАЎСТАННЯ 1863 г.
ІВАНА ШАЛЕПІНА З АРШАНСКАГА ПАВЕТА. З ДВАРАН, 26 ГАДОЎ,
ПРАВАСЛАЎНЫ**

После этого прибыв в фольварк Пропойск Могилевской губернии, мятежники спустя часа три отправились оттуда в лес, состоящий недалеко от Прони. А наутро обе шайки (Топора и Коссо) переправились на пароме через Проню, где по нам войсками были сделаны выстрелы. После которых мы не отстреливаясь отступили и переправившись через тот же паром, разбежались в разные места и при том взят ли кто был в плен или нет, не знаю.

Затем в тот же день шайка мятежников вновь собралась в одной из деревень около Пропойска. Оттуда отправились с намерением перебраться в Литву. И наконец в Кульшицком лесу по общему согласию сложили оружие. Заведующие шайкой Топор и Коссо уехали неизвестно куда, а из оставшихся кто-то по общему согласию о расположении ее дали знать в м. Пропойск становому приставу.

Я был в числе 6 лиц, доставленных в Быхов, а оттуда в крепость Бобруйск, где и нахожусь.

Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 3257. Воп. 3. Спр. 1.

**З РАСПАРАДЖЭННЯ ВІЛЕНСКАГА ВАЕННАГА ГУБЕРНАТАРА
№ 1-629 НАЧАЛЬНИКУ МАГІЛЁўСКОЙ ГУБЕРНІ**

Имея в виду, что всякое наружное выражение неудовольствия, всякая противоправительственная манифестация, в какую бы форму она облачена ни была, служит заявлением стремлений, которые терпимы быть не могут, я признал необходимым сделать в г. Вильно распоряжения, изложенные в прилагаемом при сем предложении моем к начальнику Виленской губернии за № 1121.

...Прошу Вас исполнить эти распоряжения по вверенной Вам губернии с неуступчивой настоятельностью:

1. Тех чиновников, в семьях которых будут носить траурные одежды или революционные знаки, немедленно исключать из службы.

2. Лица женского пола без различия звания и национальности, появляющиеся в траурном платье, будут штрафовать: 1-й раз 25 руб., 2-й раз 50 руб. и затем будут арестованы для поступления с ними как с соучастником мятежа.

3. В случае невноса виновниками установленного штрафа приступлено будет к продаже движимости для погашения штрафной суммы.

4. Деньги, собранные от штрафов, будут передаваться в казну для обращения оных в пользу населения, выступавших против мятежных шаек.

5. Лица, носящие траур по своим близким, должны документом доказать это полиции.

В заключение повелеваю принять все меры к исполнению предписанных требований без какого-то ни было бы исключения.

Генерал от инфантерии Муравьев

Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 2001. Воп. 2. Спр. 23.

Падрыхтавалі В.П.Ерашэнка, П.С.Ерашэнка.

ЧЫГУНАЛІЦЕЙНЫ І МЕДЗЕПЛАВІЛЬНЫ ЗАВОД У СТАРЫНЦЫ

Место, на котором находится завод, в конце прошлого и в начале нынешнего столетия принадлежало ген.-аншефу кн. Голицыну и входило в состав Пропойского его имения...

При покупке Пропойского имения г-ном Ф.Бенкендорфом в с. Старинке на р. Еленке, в то время окруженной топкими трясиными, находилась небольшая запруда, приводившая в действие незначительную лесопилню, при которой устроен был молот дляковки меди, действовавший водною силою; при помощи этого молота выковывались медные листы для местных винокурен.

Вскоре по приобретении Пропойского имения поручик Бенкендорф устроил небольших

размеров вагранку для переработки чугуна в видах удовлетворения хозяйственным потребностям самого имения, а в 1835 г. он перевел из Пропойска небольшую слесарню, предварительно устроенную для надобностей самого владельца.

Около того же времени возникла мысль разрабатывать чугун из местной руды, встречающейся в болотистых местах Пропойского имения и ближайших его окрестностях. С этой целью владельцем построена была небольших размеров доменная печь, которая, просуществовав не более года, сгорела.

Необходимые для работ материалы — чугун, железо и ломовая медь — приобретались заводом в окрестностях, а также и в ближайших губерниях, а как самое расположение завода близ р. Сож представляло возможность удобного и дешевого сообщения с черноморскими портами по Днепру, то Старинкинский завод при всем несовершенстве тогдашнего его устройства не мог опасаться конкуренции.

Самые значительные заказы на заводе начались с 1847 г., когда на нем производились парковые повозки, обозы, лафеты и крепостные платформы; в 1852 г. заказан был весь механизм Шостенского порохового завода с бегунами, маховиками и т.п., а впоследствии капсульно-ноделательные станки. В 1859 г. Морское и Артиллерийское ведомства заказали заводу корабельные цепи, провололочные канаты, снаряды для нарезки орудий и, наконец, паровые машины высокого давления для Брянского арсенала.

Самое блестящее время деятельности завода было с 1859 г., когда он достиг полного своего развития, до 1862 г., когда, вследствие некоторых неблагоприятных обстоятельств, он уже начал клониться к упадку.

В течение этого времени произведены были следующие главнейшие работы: для ведомства путей сообщения болтов и контрфорсов 16 430 пудов, чугунных коробок 3156, для артиллерии оковка крепостных лафетов и платформ 2738, для мостов железных хомутов и упоров 10 417 пудов, осей железных для горной крепостной и полевой артиллерии 820 штук, машин для шинования колес Брянскому арсеналу 10 штук, для шостенского капсульного завода пороховых котлов 3, станков для капсулей 8, и разных механизмов 72, провололочного каната 5217 пудов.

Всего за это время завод выплавил 104 545 пудов металла.

Кроме этих главнейших работ на заводе исполнялись и частные заказы: отливка разного рода чугунных и медных вещей, отковка железных вещей с слесарною и токарною отделкою их на сумму в каждый год от 10 до 15 тыс. р.

Такое огромное и разнообразное производство вынуждало завод содержать значительное количество мастеров и рабочих. За время с 1858 по 1862 г. их средним счетом находилось: механик иностранец 1, русских вольнонаемных мастеров средним числом 17, мастеров из крепостного звания 60, мастеровых 98, учеников 30, чернорабочих крепостных и вольнонаемных более 500.

Сверх того, заготовлением дров, лесных материалов, угля и руды занято было до 175 человек, всего же для завода работало до 900 человек.

Занимая такое огромное количество рабочих рук и принося ежегодно более 100 тыс. чистого дохода, Старинкинский завод оживлял торговую и промышленную деятельность в окружающей его местности, вызывая возникновение новых поселений.

В течение того же периода деятельности завода, в виду значительности количества перерабатывающегося на нем чугуна, вновь возродилась мысль о выплавке его из медной руды.

С этой целью она посылаема была для исследования в Горыгорецкий земледельческий и С.Петербургский технологический институты, причем в ней оказалось около 45% чугуна.

Столь значительное процентное содержание металла повело к устройству новой печи, действовавшей цилиндрическими мехами при помощи воды, а во время недостатка ее паровую машиною. Выплавка чугуна из местной руды в доменной печи доходила до 140 пудов в сутки, и за все время ее действия выделано сырого железа для продажи до 30 тыс. пудов и сверх того разных чугунных и железных изделий по казенным и частным заказам на довольно значительную сумму.

Что касается самого процентного содержания чугуна в местной руде при выплавке ее в доменной печи, то вывести его по книгам завода не оказалось возможности, но по отзыву заводской администрации и других знакомых с производством завода лиц в начале обжигания руды она давала до 40% чугуна.

Поблизости от завода мест нахождения руды поставка ее производилась на завод по 5 коп. за пуд; сверх того, тут же находится значительный запас извести в соединении с глиною, имеется формовая глина и земля, которая, будучи пережжена, дает темную краску для грунто-

вок английской сажки; в окружных местах вдоль Сожа, почти до границы Минской губ., находится огромное количество дубового леса.

На самом же заводе имеется запас уже сложенной руды тысяч до 100 пудов и обделанного дуба тысяч на 15 руб.

О дешевизне в этой местности лесного материала собственно для топлива и о громадности его количества я уже имел случай сказать выше.

Если все эти условия дают возможность дешевого производства изделий, то близость завода от р. Сож дала бы ему возможность легкого сбыта товаров в Киев и в Черноморские порты, почему он мог бы быть одинаково полезен как для морского и артиллерийского ведомств, так и для компаний Киевско-Курской и Витебско-Орловской ж.д.

Но для этого нужен капитал, которого нет у владельцев.

Заканчивая этим статистическое описание завода, считаю не лишним сказать несколько слов о местах нахождения и свойствах употреблявшейся на нем руды.

Руда эта представляет смесь железа преимущественно с фосфором и попадает 3-х сортов, начиная от темной и довольно плотной до рыжеватой, составляющей переход к кровавику. Она встречается не только в ближайших местностях, как-то в м. Пропойске, Гейшине и Молостовке, д. Большой Шишовке, Больших и Малых Хуторах, Доброй и т.д., но и в довольно отдаленных местах, например в м. Чечерске Рогачевского у. Есть она, как мне известно, и в Чаусском, и в Климовичском, и в Гомельском уездах.

Такое громадное количество находящейся в губернии железной руды, равно как и существование в ней железных источников и меловых карьеров (например, в фольв. Благодать Чериковского у.), а также и известковых пластов приводит меня к убеждению в необходимости исследования губернии в геогностическом отношении для определения ископаемых и минеральных ее богатств в интересах науки и развития материального благосостояния местного населения.

А потому я полагал бы полезным просить Московское общество любителей естествознания снарядить в будущем 1868 г. экспедицию для этой цели в нашу губернию; на случай же неуспеха в сем ходатайстве поручить настоящее дело одному из членов статистического комитета; в течение же зимы собрать предварительные сведения, пригласив через губернские ведомости землевладельцев, полицию, мировые и волостные учреждения, сообщить комитету сведения об известных им местах нахождения железной руды, формовой глины, извести, мела и вообще ископаемых богатств, а также и минеральных ключей.

В.Биппен, действительный член и секретарь могилевского губернского статистического комитета.

Старынкаўскі кардон

Жалезаробчая фабрыка ў Старынцы была не адзіным прамысловым прадпрыемствам у гэтай вёсцы. Побач з ёй знаходзілася і кардонная фабрыка. Яна была заснавана ў 1910 г. Гэта было, вядома, прыватнае прадпрыемства. Спачатку ім валодалі гомельскія купцы Я.І.Цэйтлін і С.А.Гарэлік, потым гаспадарылі браты Меер і Куся Крычаўцы.

Што сабой уяўляла гэта фабрыка? Яе энергетычная база — два паравыя лакамабілі магутнасцю 83 конскія сілы. Апрача таго мелася вадзяное кола магутнасцю 45 конскіх сіл. У 1913 г. фабрыка працавала 240 рабочых дзён і вырабіла 51,3 тыс. т кардону у 1914 г. працавала 225

дзён і выдала 67,6 тыс. т кардону. Пуд кардону, як сведчаць архіўныя даныя, каштаваў: у 1913 г. — 2 руб., у 1914 — 2 руб. 20 кап., у 1915 — 2 руб. 50 кап.

Колькасць рабочых была непастаянная. Так, у 1910 г. на прадпрыемстве працавала 70 чалавек, у 1911 — 40, у 1913 — 58 чалавек. Гадавы абарот капіталу дасягаў 30 000 руб. Прадукцыя фабрыкі ішла галоўным чынам на патрэбы інтэнданцкай службы царскай арміі.

Працавала фабрыка да 1920 г. А затым з-за нерэнтабельнасці і ў сувязі з будаўніцтвам больш магутных прадпрыемстваў з лепшымі шляхамі зносін яна была закрыта.

Дзе і хто вучыў нашых дзядоў

Месца- знаходжанне школы	Дзе размяшчалася	Колькасць вучняў		Настаўнік	Колькі яму плаціла грамада за вучэбны час (руб.)
		хлопчукоў	дзяўчынак		
1	2	3	4	5	6
Царкоўнапрыходскія школы (ЦПШ)					
с. Зімніца	У спецыяльна збудаваным доме	21	—	Псаломшчык Макарый Палу- бінскі	40
с. Кульшычы	У спецыяльна збудаваным доме	21	3	Селянін Мітрафан Фіяпентаў	25
м. Прапойск	У грамадскім доме	19	15	Псаломшчык Мікалай Ліпінскі	50
с. Рабавічы	У царкоўнай старожцы	20	1	Іван Каселін	30
с. Рэкта	У грамадскім доме	27	5	Сын псаломшчыка Міхась Якушэвіч, які навучаўся ў Пустанскай 2-класнай ЦПШ	35
с. Хляўно	У спецыяльна збудаваным доме	38	—	Капіталіна Пруднікава, выпускніца Магілёўскага духоўнага вучылішча	50+70 ад епархіяльнага вуч. савета
Школы граматы					
в. Бязуевічы	У наёмнай хаце	18	4	Селянін Мікіта Міхайлаў	15
в. Васькавічы	У наёмнай хаце	16	—	Селянін Іван Пятроў	30
в. Віравая	У наёмнай хаце	12	—	Селянін Сяргей Карнілаў	15
в. Добры Дуб	У наёмнай хаце	24	—	Селянін Назар Болгаў	20
в. Драгунск	У грамадскім доме	20	—	Селянін Рыгор Салаўёў	33
в. Жаролы	У спецыяльна збудаваным доме	6	1	Яргей Фамін	20
в. Зімніца	У спецыяльна збудаваным доме	21	—	Псаломшчык Макарый Палубінскі	40
в. Іванішчавічы	У наёмнай хаце	16	—	Селянін Фёдар Шчаг	26
в. Касцюкоўка	У наёмнай хаце	16	—	Былы унтэр- афіцэр Якаў Міхайлаў	16
в. Кулікоўка	У наёмнай хаце	11	—	Селянін Лаўр Жукаў	25
в. Лабрыкоўка	У наёмнай хаце	15	—	Селянін Максім Якаўлеў	25

Дзе і хто вучыў нашых дзядоў

1	2	3	4	5	6
в. Лапацічы	У наёмнай хаце	25	—	Селянін Іван Дзмітрыеў	15
в. Лебядзёўка	У наёмнай хаце	12	1	Селянін Трыфан Фёдараў	20
в. Лясная	У грамадскім доме	14	—	Селянін Фёдар Герасімаў	20
в. Паштовая Глінка	У наёмнай хаце	18	2	Селянін Ануфрый Дзержынскі	15+палову чвэрці жыта
в. Перагон	У спецыяльна збудаваным доме	22	—	Селянін Якаў Пінтусаў	33
в. Прыволле	У спецыяльна збудаваным доме	17	3	Селянін Васіль Цвярдоўскі	22
в. Рабінаўка	У грамадскім доме	17	1	Селянін Нічыпар Антоніеў	12
в. Рагаўскі Прудок	У грамадскім доме	26	—	Селянін Георгій Рыгораў	35
в. Рагі	У спецыяльна збудаваным доме	23	4	Селянін Панас Глушакоў	35
в. Ржаўка	У грамадскім доме	20	1	былы унтэр- афіцэр Пятрок Булдыроў	27
в. Рудня	У наёмнай хаце	12	2	Селянін Мітрафан Пятроў	20
в. Салабута	У наёмнай хаце	15	—	Селянін Андрэй Карпаў	22
в. Слаўня	У грамадскім доме	31	4	Селянін Іван Аляксандраў	40
в. Старая Каменка	У наёмнай хаце	12	1	Селянін Трыфан Фёдараў	20
в. Сутокі	У хаце настаўніка	10	—	Селянін Іван Васільеў	25
в. Улукі	У наёмнай хаце	25	—	Селянін Іван Паўлоўскі	25
в. Урэчча	У наёмнай хаце	21	1	Селянін Сцяпан Міхайлаў	30
в. Церахоўка	У наёмнай хаце	26	15	Селянін Філімон Васільеў	25
в. Чаранкі	У наёмнай хаце	14	3	Селянін Якаў Купалькоў	15
в. Чарнякоўка	У наёмнай хаце	15	—	Адстаўны феер- веркер Даніла Фёдараў	25
в. Чырвоная Слабада	У наёмнай хаце	14	—	Селянін Фёдар Шчаглоў	20
в. Шаламы	У наёмнай хаце	12	—	Селянін Іван Васільеў	30

Табліца складзена паводле: Отчет о церковноприходских школах Могилевской епархии за 1888/89 учебный год. Могилев на Днепре. Скоропечатня и литография Ш.Фридланда. 1890.

Як бачна з табліцы, адукацыйная сетка Прапойшчыны складалася з 6 царкоўна-прыходскіх школ і 33 школ граматы. Усяго вучылася 722 хлапчукі і 70 дзяўчынак. За сваю працу настаўнік атрымліваў у

асноўным у год ад 12 да 50 рублёў, якія выдзяляла грамада за кошт бацькоў.

Трэба падкрэсліць, што вучоба тады не насіла агульнага характару. І не дзіўна, што большасць сялянскіх хлапчукоў, ужо

не кажучы аб дзяўчынках, так і заставаліся непісьменнымі. Напрыклад, сярод тагачасных навабранцаў на вайсковую службу ў Быхаўскім павеце, такіх налічвалася звыш 70% (лічба ўзята з «Обзора Могилевской губернии за 1894 г.», с. 45).

Усе ж астатнія адукаваліся галоўным чынам у цэрквах. Праўда, па колькасці іх было значна менш, але яны ахоплівалі амаль усё насельніцтва. А вучылі там, як расказваючы старажылы, добрасумленна. Яшчэ і зараз у вёсках ёсць людзі, якія

памятаюць імёны мясцовых свяшчэнна-служыцеляў. Вось гэтыя імёны за 1907 г.

Бахань — Дзмітрый Кітовіч, Быч — Аляксей Міронаў, Зімніца — Сімяон Паслаўскі, Рэкта — Нічыпар Паслаўскі, Хляўно — Даніэль Юр'евіч, Прапойск — Фёдар Сушчынскі, Уладзімір Платуховіч, Гейшын — Міхаіл Бобрыкаў, Доўгі Мох — Фёдар Цітовіч, Кульшычы — Дзмітрый Сучаноўскі, Рабавічы — Іаан Андруцкі, Старынка — Рыгор Славецкі.

П.С.Ерашэнка.

Укралі ў дзеда ўнучку

Па следу адной крымінальнай справы

«Его Превосходительству Г-ну могилевскому губернатору и кавалеру

Кр-н м. Пропойск Быховского уезда Федор Савельевич Андреевский

Ваше превосходительство! В марте т.г. некто Василий Васильев, имея при себе чиновников, уворовал мою внучку 7 лет Александру и увез ее в Могилев неизвестно для какой цели».

З такой заявай звярнуўся ў лістападзе 1894 г. да магілёўскага губернатара жыхар м. Прапойск Ф. Андраеўскі. Губернскае паліцэйскае ведамства дасылае адпаведныя загады ў паветы. Пачынаецца пошук украдзенай унучкі.

10.1.1895 г. сакрэтным рапартам бабруйскі паліцмайстар паведаміў у Магілёў: «Чиновник Василий Васильев действительно несколько дней прожил в Бобруйске в гостинице «Эрмитаж» и при нем была девочка лет 8—9, которую он выдал за свою дочь, и 29.12.1894 г. Васильев выехал в Рогачев».

При сем имею честь присовокупить, что предписание за № 156 для надлежащего исполнения, вместе с ним и за № 2 мною переданы рогачевскому исправнику».

13.1.1895 г. рагачоўскі павятовы спраўнік даносіў свайму губернскаму начальніку, што «Васильев действительно 5 января дилижансом прибыл в Рогачев, но через несколько часов выехал в Жлобин, а оттуда по Либаво-Роменской

ж.д. направился в Гомель. Но в Гомеле его не обнаружили, а выяснили, что якобы Васильев обнаружен в Белостоке».

Хутка ў Магілёў прыйшла адпаведная папера і з Беластока, у якой паведамлялася:

«Чиновник Васильев с внучкой в г. Белостоке не проживал, а по словам поручика 61-го пехотного Владимирского полка Федора Устиновича Васильева (брата чиновника Васильева) находится в Минске».

8.3.1895 г. з Мінска ў Магілёў прыйшла «сакрэтная» дэпеша наступнага зместу: «В следствие отношения от 1-го минувшего декабря за № 1030 имею честь уведомить Ваше Превосходительство, что чиновника Василия Васильева, а равно и увезенной им из Гомеля малолетней внучки крестьянина Андреевского в Минске не обнаружено».

Пасля двухдзённага роздуму адпаведныя губернскія чыноўнікі пачатую 19.11.1894 г. справу № 1489 аб пошуках украдзенай дзедавай унучкі закрылі. Сабраныя ў ёй паперы ў колькасці 22 лістоў пранумаравалі, падшылі і здалі на вечнае захоўванне.

Роўна праз сто гадоў мы і адшукалі яе ў ЦДГА РБ (Ф. 2001. Воп. 1) і вырашылі надрукаваць з надзеяй, што раптам знойдуцца якія-небудзь родзічы ўкрадзенай унучкі Ф.С.Андраеўскага — Аляксандры. Не магла ж яна знікнуць, не пакінуўшы слядоў?

В.П.Ерашэнка.

Халерны бунт у вёсцы Малая Зімніца

У пачатку лета 1893 г. на Магілёўшчыну с поўдня выпадкова трапіла азіяцкая халера. І яна хутка распаўсюджвалася, набываючы характар эпідэміі.

У ліпені гомельскі спраўнік Еланскі тэлеграфавалі магілёўскаму губернатару аб тым, што штодня параходамі прывозяць халерных з Кіева, гэта садзейнічае

развіццю эпідэміі. Спраўнік прасіў дазволу халерных пакідаць у Лоеве, а параходы не пушчаць у р. Сож, «до сего благополучную по халере».

Аднак праз некаторы час халера ўсё ж пранікла і ў нашы мясціны. У апошнія дні жніўня ў в. Малая Зімніца з Магілёва прыехалі медыкі і ўстанавілі тут дэзінфекцыйную камеру. Тут бы парадавацца сялянам, а яны, наадварот, з віламі і каламі разагналі медыкаў.

Калі ж у вёску з Быхава прыехаў прыстаў, каб разабрацца ў гэтым здарэнні, то на сваё здзіўленне пачуў, што сяляне нічога не мелі супраць медыкаў, а разагналі іх толькі таму, каб яны не праводзілі дэзінфекцыю. Чаму? А таму, што «чым больш памрэ сялян, тым лепей будучь жыць астатнія».

На жаль, прыстаў не пакінуў у пратаколе дэтальных тлумачэнняў наконт таго неардынарнага адказу.

А ці не паспрабаваць адшукаць гэтыя тлумачэнні зараз, праз сто гадоў пасля здарэння? З такім намерам я і прыехаў у в. Зімніца. У сабраўшыхся каля крамы мужыкоў пацікавіўся, хто з іх ведае гісторыю сваёй вёскі. Хутка такі чалавек знайшоўся — Т.З.Юрчанка.

Трафім Захаравіч аказаўся добрым субяседнікам. Шмат аб чым гаварылі. Нарэшце закранулі і халерны бунт. Так, быў у лёсе гэтай вёскі такі час, калі аб смерці блізкага чалавека не вельмі шкадавалі людзі. Таму і запісанае прыставам тлумачэнне сялянамі свайго ўчынку ніколі не здзівіла Юрчанку, як не здзіўляла яно і яго продкаў. Чаму?

— Ды вельмі проста, — адказаў

Трафім Захаравіч. — Ужо ў той час вёска наша была вялікая, двароў чатырыста. Ды з усіх бакоў яе заціснулі панскія ўладанні. Вось за тры кіламетры адсюль у напрамку в. Бахань знаходзіўся пас. Палінава. Тут жыў пан Паліноўскі. Крыху далей у другі бок — в. Анеліна. Гэта таксама быў маёнтак пана, імя якога і носіць вёска. Калі азірнёмся назад, як стаім мы з вамі, убачым в. Друцк — трэцюю панскую вотчыну. І ўсё гэта ў наваколлі толькі адной вёскі. А зараз прыкінем, як тады жылося зімнічанам.

Так, што і казаць, становішча ў іх было складанае. Куды ні ступі — усюды ўсё панскае: поле, сенажаць, лес. А паны ўмелі берагчы сваё. Іх багацце штогод прырастала. А навакольныя сяляне ўсё бяднелі. Асабліва цяжка прыходзілася тым, у каго было многа сыноў. Падрастаў адзін, жаніўся — рэж бацька ад свайго надзелу яму палоску зямлі. Вылятаў з гнязда другі — рабі тое ж самае. А калі іх чацвёрта-пяцёра, то з цягам часу зямельныя палоскі ператвараліся ў шнурачкі. Усё бліжэй туліліся адна да адной хаты, усё ўшчыльнялася вёска, усё больш станавілася ў ёй галечы. Вось чаму смерць аднаго давала нейкую палёжку другому.

Пасля гэтай размовы мне сталі зразумелыя паводзіны продкаў сённяшніх вясцоўцаў, а таксама і тое, чаму менавіта сюды прыехалі медыкі. Не, зусім не сялян ратавалі яны ад эпідэміі, а паноў. А калі не прыслухаліся яны да просьбы мужыкоў — пераехаць у любую іншую вёску, васьмь тады і ўзяліся апошнія за калы.

П.С.Ерашэнка.

На вырашэнне скаргі не хапіла жыцця

Калі Андрэй Буракоў упершыню убачыў добры кавалак сваёй лепшай зямлі, прыранай да надзелу Якава Шусціка, то вачам сваім не паверыў. «Мабыць, больш моцны гаспадар вырашыў па-суседску памагчы яму, былому абаронцу цара і Айчыны», — падумаў спачатку Буракоў і ўжо на радасцях намерваўся зайсці да яго ў хату з падзякай. Але ад яго добрага настрою не засталася і следу, калі ён заўважыў на новым месцы і межавы слупок.

Трэба было неадкладна высвятляць адносіны з суседам. І Буракоў, пачухаў-

шы патыліцу, пакрочыў у бок двара Шусціка, які ўжо нешта майстраваў пад павеццю.

— А ты, я думаю, наконт мяжы, — прамовіў Якаў Дзмітрыевіч. — Не турбуйся, браток. Я табе ад сваёй аддам роўна столькі ж. Узарэш і сей, што хочаш. А гэту я ўжо засеяў, — сказаў як адрэзаў.

Упэўніўшыся, што ніякія словы не падзейнічаюць на Шусціка, Буракоў накіраваўся да валаснога старасты, аднак таго не застаў на месцы. І потым колькі ні спрабаваў з ім спаткацца, усё дарэмна.

Выйсце падказаў валасны пісар, параіўшы падаць старасту пісьмовую скаргу і чакаць адказу на яе. Ажно восенню Буракову паведамілі, што яго скарга будзе разглядацца на сельскім сходзе. Гэта некалькі падбадзёрыла Андрэя Іванавіча. Да яго даходзілі чуткі аб тым, што сяляне асуджаюць учынак Шусціка, і Буракоў упэўнена чакаў падтрымкі. Вось чаму для яго з'явілася поўнай нечаканасцю пастанова сходу на карысць крыўдзіцеля. Ад гэтага ўдвая стала цяжэй на сэрцы.

Ішлі гады, а цяжар з душы не спадаў. Абцяжараная Шусцікам зямля так і пуставала некалькі гадоў. Безвыніковымі засталіся спробы вырашыць справу іншымі шляхамі.

«Я уже более 12 лет сужусь за свои наделы, выбившись из последних сил, я понес убытки не менее трехсот рублей и вынужден горевать с пятью душами семейства. А на суды продал все свое движимое имущество и на пропитание семейства: коров, овец, свиней. И общество, не имея от меня водочных угощений, не может помочь мне.

Прошу Ваше Высокопревосходительство дать строгое предписание по принадлежности и успокоить меня, несчастного, а не то прикажите отпустить на пропитание пяти душ (дети малолетки) из общественного магазина. Потому что в зимнее время и без одежды я не в состоянии прокормить свое семейство».

Як сведчыць паштовы штэмпель, свой «крык душы» адстаўны салдат Буракоў адправіў ў Магілёў 30 лістапада 1894 г. і стаў чакаць адказу. Чакаць яму прыйшлося аж да канца мая наступнага года. Не суцешыла Андрэя Іванавіча атрыманая з губерні папера. З яе выпякала нібыта Шусцікаў на поўнай падставе завалодаў яго зямлёй, калі сельскі сход пагадзіўся з гэтым. Што было рабіць беднаму чалавеку? Гады два спрабаваў ён дабіцца справядлівасці на месцы і нават у Быхаў хадзіў, але ўсё дарэмна. Адтуль вярнуўся яшчэ больш разгубленым. Чыноўнік, з якім яму давялося размаўляць, крыху паспачуваў ды і толькі. Ён, па сутнасці, нічога і не сказаў хадаку. Толькі спытаў, ці чуў ён што пра дашкаўскага скажніка.

— А хто ж пра яго не чуў, калі тады ўвесь кірмах гудзеў аб ім, — адказаў Буракоў, накіроўваючыся да выхаду.

— Вось і добра, калі ўсе гэта ведаеце, — даняслося да яго ўжо з-за дзвярэй.

А здарылася вось што. Селянін Савасцей Елісееў пачаў пярэчыць валасному старасту. Той, каб паставіць непакорнага на калені, нацкаваў на яго мясцовага ўрадніка Цурана. Апошні заклікаў у пачатку 1893 г. Елісеева да сябе. Потым завеў яго ў хату яўрэя Мордуха Гурэвіча і там у прысутнасці старасты, соцкага, дзесяцкага заўзяты служака пачаў біць Елісеева, пакуль той не зваліўся на падлогу. Потым таптаў яго нагамі амаль да апошняга хрыпу сваёй ахвяры.

Калі яго прывалаклі дамоў, здавалася, трэба рыхтаваць труну. Больш за месяц праляжаў селянін у гарачцы. Ледзьве ачухаўся. Аднак пасля гэтага сталі хапаць яго прыпадкі.

Жонка хворага звярнулася да павятовага спраўніка, каб дапамог зрабіць медыцынскі агляд. Дзе там! Той толькі раззлаваўся, спаслаўшыся на тое, што гэта павінен вырашыць станава прыстаў. А апошні папярэдзіў, што калі Елісееў не супакоіцца, то будзе яшчэ горш. І гэта пагроза неўзабаве спраўдзілася. Нібыта за нядоімкі ў яго анісалі ўсю маёмасць. Адпраўленая губернатару скарга апынулася ў павятовага спраўніка, які аператыўна паведаміў у Магілёў, што Елісееў здаровы, а піша скаргі «в силу своего склочного характера».

Пытанне быхаўскага чыноўніка аб тым, ці ведае Буракоў гэту гісторыю, больш за ўсё устурбавала Андрэя Іванавіча. Але ж тая акалічнасць, што ў яго да таго часу не было наогул ніякай маёмасці, акрамя пустой хаткі і галечы-дзетвары, супакоіла, і ён працягваў барацьбу з Шусцікам. Яму спатрэбілася яшчэ прыкладна столькі ж часу для таго, каб дабіцца некаторых абнадзейлівых вынікаў. Але давесці справу да канца яму не хапіла сіл.

Вясной 1908 г. з Магілёва ў Прапойск прыйшла так доўгачаканая папера (больш за 26 гадоў!), якую загадвалася ўручыць сялянцы Васе Бураковай пад распіску, спагнаўшы з яе наяўнымі грашыма канцылярскіх пошлін 40 капеек, якія сумесна з распіскай прадставіць у губерню. Аднак у беднай, зусім змучанай жанчыны не было ні капейкі, ды і так запозная перамога яе ўжо ніколі не абдавала.

Паступіўшае з губернскай прысутнасці пісьмо было адпраўлена назад з прыпіскай: «Васа Буракова ад атрымання копіі адмовілася і спагнаць з яе 40 кап. немагчыма з-за крайняй беднасці.

Валасны стараста Мажэй. № 1722 мая 9 дня 1908 г.».

А адабраная ў Буракова Шусцікам зямля ў яго і засталася.

П. С. Надзеждзін.

Документы сведчаць

АДКАЗЫ МІРАВОГА СУДДЗІ 7-га ўчастка МАГІЛЁўскай акругі В.П.МАКОўскага НА СКАРГІ СЯЛЯН ЯГО ўчастка ЗА 1898 г.

Пропойскаму волостному правленію

Поручаю волостному правленію вручыць препровождаемое при сем прошение жительницы х. Мартыновки крестьянки Татьяны Васильевой Шабловской под расписку, которую прислать мне, объявить, что таковое возвращение за необозначением момента самовольного за-
владения землей, на которой ответчица воздвигнула постройки...

Жит. м. Пропойска Этке Лурьевой в виду неимения в деяниях Киранцова признаков об-
мана или утайки 23 пудов соли...

Кр-ну д. Подозерья Григорию Иванову Кругликову в виду неуказания пункта жалуется
ли он на Левитина за побои в уголовном порядке или в гражданском.

д. Вировая кр-ну Пантелеймону Удаленку с жалобой на кр. Данилу Максимова он может
обратиться в волостной суд.

Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 2136. Воп. 1. Спр. 9.

ПРАШЭННЕ СЯЛЯН ВЁСКИ БАХАНЬ МАГІЛЁўскаму ГУБЕРНАТАРУ АБ ПЕРАСЯЛЕННІ ў СІБІР

Май 1902 г.

Дошел до нас слух о возможности переселиться в Западную Сибирь, Тобольскую губер-
нию, а так как мы имеем очень малое количество наделенной земли, могущей служить к наше-
му пропитанию, а также не имеем других средств, чтобы могли на них питать ежегодно возра-
стающие семейства, а потому честь имеем покорнейше просить Ваше превосходительство раз-
решить нам таковое переселение в Западную Сибирь, Тобольскую губернию.

Честь имеем быть просителями Семен Макаров, Захар Николаев, Трофим Маркиянов, Сте-
фан Ефремов, а по нашей неграмотности по просьбе за нас расписался

Роман Григорьев (подпись)

З ПАВЕДАМЛЕННЯ МАГІЛЁўскага ГУБЕРНАТАРА МІНСКАМУ ГУБЕРНАТАРУ АБ МЯСЦОВАСЦЯХ ГУБЕРНІ, АХОПЛЕННЫХ СЯЛЯНСКІМ РУХАМ

23 снежня 1905 г.

Быховский у.

1. Им. Свенскополье помещика Эйхельмана.

2. Им. Антон помещицы Малошицкой.

3. Им. Регинполь помещика Манкевича.

Аграрные беспорядки в упомянутых местностях прекращаются за неимением войск исклю-
чительно мерами полиции.

Крестьяне, благодаря агитации неблагонамеренных лиц, находятся в возбужденном состо-
янии, производят порубки леса, о которых многие помещики даже не заявляют, боясь мести.

И. д. губернатора, вице-губернатор

(подпись)

Помощник правителя канцелярии могилевского губернатора

(подпись)

Документы и материалы по истории Белоруссии (1900 — 1917 гг.). Мн., 1953. Т. 3.
С. 536 — 537.

ЗАЯВА ЗЕМЛЕўЛАСНІКАў ХУТАРА ГАНЧАРОўКА З ПРОСЬБАЙ ЛІКВІДАВАЌ ЦЕРАСПАЛОСЦУ

В Быховскую уездную землеустроительную комиссию

Превосходительству Губернату
 Кр. Пропойск. Волости Гр.
 Васильева Матвей Степанов

1913 года ноября 3-го дня Матвей Васильев
 Наше Преподобное Свещательство
 Искренне прошу Васильева Матвея Степановича
 На рассмотрение Наши земли на месте
 усадьбы. По добровольному желанию
 Моему и моему покорнейшему просит
 Васильев Преподобное Свещательство Матвей
 Степанович Матвей Степанович Служил
 в лейб-гвардии Гродненском Гусарском полку
 антиминсы посылки на пропитание не
 получал. Земли на месте усадьбы
 Моему и моему покорнейшему просит
 Васильев Преподобное Свещательство Матвей
 Степанович Матвей Степанович

Землевладельцев хутора Гончаровка Пропойской волости Луки Артемова Мельянцева и Петра Поликарпова Матишева

З А Я В Л Е Н И Е

В марте месяце сего года нами было подано заявление в Комиссию об уничтожении черезполосности между нашими владениями, между тем и до настоящего времени о решении Комиссии нам ничего не известно.

Почему вторично покорнейше просим Комиссию не отказать в рассмотрении нашего заявления и об удовлетворении ходатайства.

Лука Артемов Мельянцева, а за него неграмотного по его личной просьбе и сам за себя расписался Петр Матишев

м. Пропойск, Мог. губ. 26 октября 1913 г.

З ПРАШЭННЯ ЖЫХАРА ВЁСКИ ВАСЬКАВІЧЫ МАЦВЕЯ СЦЯПАНАВА МАГІЛЁЎСКАМУ ГУБЕРНАТАРУ

1913 года ноября 3-го дня... Честь имею покорнейше просить Ваше Превосходительство так как я Матвей Степанов служил в лейб-гвардии Гродненском гусарском полку кантонист пособий на пропитание не получаю земли казенной не имею. Только имел один надел земли оставшийся мне после смерти Тимофея

Васильева нашего общества и проживаю в бедном состоянии и престарелых лет от роду имею 78 лет. К труду не способен то покорнейше прошу Ваше Превосходительство сделать законное распоряжение выделить мне Матвею Степанову мою землю на месте у моей усадьбы, на месте потому что моя изба построена по-малороссийски из земли с известью и другими принадлежностями для сноса и перестройки не способна, то прошу Ваше Превосходительство определить мне Матвею Степанову мою землю на месте моей усадьбы.

Проситель Матвей Степанов

Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 2193. Воп. 1. Спр. 242. Л. 31.

Падрыхтаваў П. С. Ерашэнка.

Бамбардзір з Порт-Артура

Быў час, калі настаўнікі Баханскай СШ з прыёмнасцю здзіўляліся таму, што некаторыя іх вучні вельмі добра ведаюць творы рускага нісьменніка Аляксандра Сцяпанавы, асабліва «Порт-Артур» і «Адмірал Макаров в Порт-Артуре». Ну, нібыты яны самі там пабывалі і бачылі ўсё, апісанае ў гэтых кнігах.

А потым даведаліся, што ў вучняў ёсць вельмі добрая крыніца інфармацыі — былы бамбардзір з Порт-Артура Яфрэм Якімавіч Саханькоў, жыхар в. Зялёная Рошча. Яму было ўжо пад 90, а ён ахвотна сустракаўся з вучнямі, расказваў ім пра тую далёкія падзеі.

Берагавая артылерыя, у якой служыў Саханькоў бамбардзірам, размяшчалася

на ўцёсе «Лецішое», які ўзвышаўся над морам амаль на 300 м.

— З уцёса мы і палілі са сваіх гармат па японскіх баявых караблях, — гаварыў стары портартуравец, — не адзін з іх пайшоў на дно марское. Але вельмі часта здаралася так, што не было чым страляць. Тады рускія караблі выходзілі насустрач варожай эскадры і адганялі яе ад порта.

Прыпамінае бамбардзір і той дзень, калі загінуў вядомы рускі флатаводзец, вучоны, кіраўнік двух кругасветных плаванняў Сцяпан Восіпавіч Макараў.

Адмірал асабіста павёў крэйсер «Петрапаўлаўск» насустрач варожым караблям. Нямаўшы ўрон нанеслі маракам ворагу.

Але, вяртаючыся ў порт, крэйсер трапіў на міну і патануў. Загінуў і адмірал.

Стары воін захаваў у сваёй памяці імёны сяброў-артылерыстаў, якія таксама загінулі пры абароне зямлі рускай.

Ужо няма на свеце Яфрэма Якімавіча, а памяць аб ім у вёсцы засталася.

В.П.Паўлава.

Георгіеўскі кавалер

Яўхім Маркавіч Краснічэнка нарадзіўся ў 1882 г. у в. Слаўня Слаўгарадскага раёна. Скончыў царкоўнапрыходскую школу у в. Рэкта. Служыў у кавалерыі царскай арміі і ўдзельнічаў у баях у званні прапаршчыка. За смеласць і адвагу ў многіх баях узнагароджаны трыма Георгіеўскімі крыжамі і трыма медалямі. Да пачатку 1-й сусветнай вайны служыў у г. Перм. Быў жанаты з мясцовай прыга-

жуняй Наталляй Міхайлаўнай Барысенка. Некаторы час і яна жыла пры часці, а потым сваякроўка запатрабавала вярнуцца ў в. Слаўня дапамагаць весці гаспадарку.

Яўхім Маркавіч памёр вясной 1934 г. ад хваробы ў сваёй роднай вёсцы. Георгіеўскія крыжы давялося ў галодным 1933 г. здаць у «Таргсін» на прадукты харчавання.

М.А.Макарэнка.

Азірнёмся на стагоддзе назад...

Сто гадоў таму Быхаўскі павет займаў тэрыторыю 4105,8 квадратных вёрст, на якой пражывалі 97 795 чал., у т.л. 48 097 мужчын і 49 698 жанчын. Займаючы 5-е месца ў губерні па плошчы, павет знаходзіўся на 11-м, апошнім месцы, па шчыльнасці насельніцтва (25,4 чал. на 1 квадратную вярсту). У 1892 г. нарадзіліся 5533 чал., з іх 77 — незаконнанароджаных. У склад павета ўваходзілі 10 валасцей: Баханская, Глухская, Гарадзецкая, Гарадзішчанская, Даўгамохская, Навабыхаўская, Новабычанская, Прапойская, Царкоўнаасавецкая, Чыгірынская. Уяўленне пра тое, якімі былі тады вёскі валасцей, што існавалі ў межах цяперашняга Слаўгарадскага раёна, дае выданне «Волости и важнейшие селения Европейской России» (Санкт-Петербург, 1886 г.). На яго старонках у складзеным па паветах спісе важнейшых сёл Магілёўскай губерні чытаем:

14. Вол. Баханская¹

42. Бахань, с.б.вл., при р. Бобровке, дв. 75, жит. 515; в. правл., ц.пр., шк., 2 ветр. млн. п.д. В 23 в. — Прибор, пчт. ст.

43. Большие Зимницы, с.б.вл., дв. 108, жит. 755; ц.пр., п.дв., ветр. млн.

46. Роги, д.б.вл., дв. 89, жит. 573; ветр. млн., п.дв.

20. Вол. Ново-Бычанская

81. Перегон, д.б.вл., при р. Перегонке, дв. 70, жит. 546, п. дв.

82. Ректо, с.б.г. и свр.-земл., дв. 104, жит. 771; ц.пр., евр. млтв.д., 3 ветр. млн.

83. Славня, д.б.вл., при р. Славинка, дв. 103, жит. 686; ветр. млн., п.дв.

84. Хлевно, с.б.вл., дв. 87, жит. 641; ц.пр., п.дв. тржк.

85. Черняковка, д.б.вл., дв. 75, жит. 549; ветр. млн., п.дв.

21 Вол. Пропойская

86. Пропойск, мест. б.вл., при рр. Соже и Проне, дв. 115, жит. 922; в. правл., 2 ц.пр., снг., 4 евр. млтв.д., шк., бльн., бгд., пчт. отд., пчт.ст., кожев. з., изразц. з., канатн. з., 2 ветр. млн., 2 п.дв., 30 лvk. В 3 в. — ус. Михайлово-Пропойск, ви-нод. з.

87. Васьковичи, д.б.вл. при оз. Пищани; дв. 87. жит. 570; вод. млн.

88. Гейшин, мест. б.вл. при р. Соже, дв. 82, жит. 526; ц.пр., 2 евр. млтв.д., 2 ветр. млн., тржк. 5 мая и 1 октября.

89. Кульшичи, с.б.вл. при оз. Круглом

¹Пакінуты населеныя пункты, якія знаходзяцца на тэрыторыі сучаснага Слаўгарадскага раёна. Назвы вёсак дадзены ў тагачасным напісанні. Скарачэнні: в. правл. — волостное правление, д. — деревня, с.б.вл. — село, бывшее владение, в. — верста, ц.пр. — церковь православная, шк. — школа, п.д. — питейный дом, п.дв. — постоянный двор, ветр. млн. — ветряная мельница, евр. млтв. д. — еврейский молитвенный дом, лvk. — лавка, снг. — синагога, пчт. ст. — почтовая станция, тржк. — торжок, ч. — часовня.

Болоте, дв. 56, жит. 409; ц.пр., ветр. млн. 90. Рабовічы, с.б.вл. при оз. Чистая Лужа, дв. 44, жит. 264, ц.пр., ч., п.дв., млн. 145. Вол. Старинская

606. Старинка (Старинский Владимирский завод) с.б.вл. при оз. Старинском, дв. 85, жит. 690; в. прав., ц.пр., шк.

Не беспадстаўна краем лясоў раней называлі Быхаўшчыну. Векапомныя бары тут займалі 135 197 дзес. Яны належалі: прыватным уладальнікам 87 793 дзес., дзяржаве 25 949, розным сялянскім абшчынам 21 210, цэрквам і іншым установам 265 дзес. Адсюль ішлі мачтавыя сосны для Чарнаморскага флоту. Яны сплаўляліся па Сожы і Дняпры.

У навігацыю 1892 г. Прапойск прыняў толькі буксірных грузаў 69 540 пудоў і 357 пудоў з пасажырамі на агульную суму 30 244 руб. Уніз па цячэнні адпраўлялі мёд, воск, садавіну, агародніну, рыбу, алей, паперу, шкло ліставое, запалкі, пяньковыя і льяныя вырабы, дзёгаць, будаўнічыя матэрыялы і дрывы. А атрымліваў горад цукар, збожжа, муку, соль, бакалейныя і тэкстыльныя тавары.

Для забеспячэння суднаходнасці Сожа толькі ў 1892 г. ад Прапойска і ніжэй дзюма партыямі карчавальна-падымальных суднаў пройдзена па рацэ 24 1/2 вярсты. Выняты з вады 1824 карчы, ссечаны 124 дрэвы, якія маглі забурьціць раку, выцягнута 269 падгніўшых паль і адзін камень. На мелінах ставіліся аднаразовыя плятнёвыя агароджы, каб падтрымліваць дастатковую глыбіню, фарватэр абазначаўся спецыяльнымі паказальнікамі і папераджальнымі берагавымі і пływучымі знакамі, якія ў начны час асвятляліся.

У 1892 г. ураджай у сярэднім па павеце складаў (чвэрцей з 1 дзес.): азімае жыта — 4 3/4, азімая пшаніца — 3 1/2; яравыя: жыта — 5, пшаніца — 4, авёс — 6, ячмень — 4, грэчка — 3, гарох — 6; бульба — 65.

Цэны на прадукты харчавання ў тым годзе былі (за 1 пуд): мука пшанічная (у снежні) 2 руб. 20 кап., сала свіное (у лютым) 7 руб. 89 1/2 кап., масла сметанковае (у ліпені) 9 руб. 28 кап., масла канаплянае (у тым жа месяцы) 6 руб. 12 1/2 кап.

94% усяго насельніцтва з'яўляліся сельскімі жыхарамі. Дзённы заробатак селяніна быў: з канём, без харчавання — ад 1 руб. 50 кап. да 60 кап.; з харчаваннем — 1 руб. 05 кап. — 45 кап.; без каня,

без харчавання — 70—50 кап., з харчаваннем — 50—25 кап.; жанчыны, без харчавання — 50—25 кап., з харчаваннем — 30—15 кап.; у жніво і сенажаць заробатак мог быць у работніка з канём, без харчавання на 20—30 кап. большым; калі ж з харчаваннем, то яго павелічэнне не перавышала 5—10 кап. Сярэднегадавы заробатак на сваім утрыманні складаў: мужчыны 80—110 руб., жанчыны 42—70 руб. Пры здзельшчыне за апрацоўку і сяўбу 1 дзес. плацілі ад 3 руб. 80 кап. да 9 руб. Гэтак жа ацэньвалася праца селяніна пры ўборцы хлеба і сенакосе.

Ад хвароб быхаўчан лячылі 8 урачоў, 12 фельчараў, з якіх 4 утрымліваліся за кошт сельскіх абшчын, а роды прымалі 4 бабкі-павітухі. У павеце дзейнічалі 2 аптэкі, 2 аптэчныя лаўкі, у якіх было занята ўсяго 2 правізары і 2 аптэкарскія памочнікі. Адзіны цырульнік працаваў у Быхаве.

У 1892 г. валаснымі судамі да адказнасці прыцягнуты 478 мужчын і 133 жанчыны. З іх апраўданы адпаведна 152 і 63. У ліку абвінавачаных прысуджаны: да цялеснага пакарання — 114 мужчын (да жанчын гэта кара не прымянялася), арышту — 98 і 35, грамадскіх работ 48 і 22, заўваг і вымоў 10 мужчын і 5 жанчын.

Лета 1892 г. запомнілася нашым дзядам і прадзедам неаднаразовымі градабоямі. Страты ад іх у Быхаўскім павеце склалі 13 360 руб., а у суседніх Чавускім і Магілёўскім паветах — адпаведна 3515 руб. і 3618 руб. 60 кап. Больш моцны градабой тагачасная Быхаўшчына перажыла 24 мая 1879 г., калі цалкам былі знішчаны ўсе азімыя ў акрузе.

Не мінулі іх і розныя хваробы, у ліку якіх было 2 выпадкі воспы, на шчасце, без смяротных зыходаў. Але ад дыфтэрыі, адзёру і тыфу памёр тады ў павеце 21 чалавек з 518 захварэўшых. Вялікую дапамогу прапайчанам аказалі мясцовыя бальніца, прыняўшая амбулаторна сотні людзей і выдаваўшая ім бясплатна лякарствы, і аптэка, адзначаўшая ў гэтым годзе свой дзесяцігадовы юбілей.

Крыніцы:

Обзор Могилевской губернии за 1892. Могилев, 1893.

Дембовецкий А.С. Опыт описания Могилевской губернии... Кн. 1—3. Могилев, 1882—1884.

Волости и важнейшие селения Европейской России. СПб., 1896.

Падрыхтаваў В.Л.Плюскоў.

Акрылены Палессем

Ісак Абрамавіч Сэрбаў нарадзіўся 25 мая 1871 г. у вёсцы Кульшычы Слаўгарадскага раёна ў беднай сялянскай сям'і. Скончыў Полацкую настаўніцкую семінарыю (1892). Прага да ведаў прывяла хлопца з глухой беларускай вёскі ў Маскву, дзе ён без чыёй-небудзь падтрымкі ўпэўнена здае ўступныя экзамены і становіцца студэнтам Маскоўскага археалагічнага інстытута. Пасля сканчэння вучобы ў інстытуце (1901) Сэрбаў вярнуўся ў Беларусь і шмат гадоў настаўнічаў у сельскіх школах, а таксама ў школах Мінска і Гомеля.

Малады настаўнік, жывучы сярод вясковага людзю, уважліва прыглядаўся да яго жыцця, побыту і заняткаў, захапіўся народнымі песнямі, казкамі, абрадамі, святамі і пачаў збіраць фальклорна-этнаграфічныя матэрыялы, якія ўяўляліся грунтам для навуковых абагульненняў і высноў. Таму калі ў 1910 г. у Вільні аднавіўся т.зв. Паўночна-Заходні аддзел Рускага геаграфічнага таварыства (РГТ), ён стаў адным з яго першых сяброў. Аддзел (складаўся з чатырох секцый: геаграфіі і статыстыкі; археаграфіі; гісторыі; археалогіі і этнаграфіі — яе ўзначальваў Е.Р.Раманаў) надзвычай актывізаваў фальклорна-этнаграфічнае вывучэнне Беларусі, выклікаў шчыры народназнаўчы парыв у шмат каго з мясцовых інтэлігентаў — настаўнікаў, урачоў, аграномаў, а таксама чыноўнікаў і святароў, для якіх беларуская нацыянальная ідэя была блізкая, свая.

На падставе спецыяльна падрыхтаванай праграмы аддзел шырока разгарнуў збіральніцкую работу, за свой кошт наладзіў шэраг мэтавых камандзіровак у зусім не даследаваныя раёны. Сэрбаву даручаюцца найбольш адказныя ўчасткі. На працягу двух гадоў (з 1911 па 1913) ён даследаваў фальклорна-этнаграфічны стан Магілёўскага і Чавускага павятаў Магілёўскай, Бабруйскага, Ігуменскага (цяпер Чэрвенскі раён), Мазырскага і Слуцкага павятаў Мінскай губерні. Сабраў шмат старажытных рэчаў беларусаў і каля 300 твораў розных фальклорных жанраў — песень, казак, легендаў, загадак, прыказак, прымавак — і зафіксаваў мноства дыялектных узораў, якія пазней леглі ў аснову яго манаграфій і артыкулаў.

Колькі гадоў таму ў архіве Вільнюскага дзяржаўнага ўніверсітэта мне давялося знайсці цікавыя матэрыялы — справаздачы Сэрбава пра гэтыя паездкі і пратаколы пасяджэнняў Паўночна-Заходняга аддзела РГТ, на якіх абмяркоўваліся вынікі экспедыцый этнографа. З іх відаць, што Сэрбаў быў апантаным працы чалавек, без перабольшання сказаць, падзвіжнік. Тое, што рабіў этнограф Сэрбаў, патрабавала не толькі высокага інтэлектуальнага напружання пры асэнсаванні з'яў, але і вялікіх фізічных намаганняў. Адзін толькі прыклад: за два месяцы лета 1912 г. пад час навуковых вандровак па Палессі ён адолеў каля 2000 вёрстаў, з іх амаль палову пешшу з грузам рэчаў на плячах.

Як і тысячы інтэлігентаў краю, пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. Сэрбаў актыўна ўключыўся ў навуковую, педагогічную і грамадскую дзейнасць: загадвае аддзелам народнай асветы Магілёўскага губкома, удзельнічае ў рабоце Надзвычайнай камісіі па ліквідацыі непісьменнасці, абіраецца правадзейным членам Інстытута беларускай культуры (1922) і працуе ў розных камісіях — па гісторыі старажытнага Мінска, па народнай асвеце, у фальклорна-дыялекталагічнай і інш. Адначасова ён выкладае ў Беларускам дзяржаўным універсітэце, дзе ўзначальвае кафедру этнаграфіі (1922—1928). Як толькі была створана Акадэмія навук Беларусі (1929), Сэрбава прызначылі вучоным сакратаром кафедры этнаграфіі. Крыху пазней ён становіцца старшым навуковым супрацоўнікам сектара этнаграфіі і фальклору Інстытута гісторыі Акадэміі навук. У 1924 г. за комплекс апублікаваных прац

І.А.Сэрбаў.

Вуліца ў в. Прудок Рэчыцкага павета. З калекцыі фотаздымкаў І.А.Сербавы.

Сербаву без абароны дысертцыі надаецца вучоная ступень кандыдата гістарычных навук.

Даваенны перыяд у дзейнасці пазначаны інтэнсіўнай творчай працай, сапраўдным навуковым уздымам Сербава. Вучоны займаецца аховай старажытных помнікаў, вядзе археалагічныя раскопкі, наладжвае шэраг этнаграфічных і фальклорных экспедыцый у самыя розныя раёны рэспублікі. На рабочым сталі Ісака Абрамавіча ляжала некалькі гатовых да выдання манаграфій, прысвечаных духоўнай і матэрыяльнай культуры беларусаў, некаторыя знаходзіліся ў рэдакцыях выдавецтваў. Сямідзесяцігадовы Сербаў, які не мог пахваліцца здароўем, з нецярплівасцю чакаў іх выхаду ў свет. Ды вось грымнула вайна.

Пад бамбёжкай фашысцкіх самалётаў, што ператварылі Мінск у руіны і пажарышчы, Сербаў з хворай жонкай, Матронай Пракопаўнай, у шматлюдным патоку пакідаў горад. У яго мінскай кватэры засталося самае дарагое — рукапісы, унікальныя этнаграфічныя экспанаты — справа ўсяго жыцця вучонага. Ваеннае ліхалецце закінула бежанца Сербава ў расійскі горад Тамбоў, дзе ён уладкаваўся выкладчыкам у педагагічны інстытут.

Скупая ваенная пайка, купленая на карткі, сістэматычнае недаяданне... Але Сербаў не паддаваўся і нават разам са студэнтамі выязджаў на лесанарыхтоўкі. Адноўчы ў лютыя маразы апрануты лёг-

ка, па-летняму, Ісак Абрамавіч моцна прастудзіўся, захварэў на запаленне лёгкіх і 21 студзеня 1943 г. памёр.

З навуковай спадчыны Сербава засталася ўсяго некалькі кніг (важнейшыя даследаванні, завершаныя ў рукапісах, загінулі пад час тых бамбёжак Мінска), але значэнне іх для сучаснага беларусазнаўства вялікае. Для этнографаў, фалькларыстаў, антрапологаў, дыялектолагаў, мастацтвазнаўцаў, кіраўнікоў калектываў мастацкай самадзейнасці і прафесійных дзеячаў нацыянальнай культуры народазнаўчая спадчына Сербава — надзвычай каштоўная крыніца. Без яе не могуць абысціся аўтары гуманітарных падручнікаў для школ і вышэйшых навучальных устаноў і асабліва беларускія энцыклапедысты.

Ужо ў адной са сваіх першых прац, «Па Дрыгавіцкай зямлі летам 1911 г.» (1912), Сербаў паказаў сябе як нацыянальны народазнавец. Гэта фактычна кароткая справаздача этнографа пра яго экспедыцыю на Палессе па даручэнні Паўночна-Заходняга аддзела РГТ. Мэтай было сабраць калекцыю фотаздымкаў — відаў вёсак, тыпаў палешукоў, іх заняткаў, прадметаў хатняга начыння і інш.

Падарожжа, якое працягвалася некалькі месяцаў, аказалася надзвычай плённым. Друкуючы справаздачу пра яго, рэдакцыя выказала маладому даследчыку падзяку, назвала фотаздымкі «найкаштоўным дарам» і заявіла пра неабходнасць выпусціць іх у свет асобным выданнем.

Галоўная праца ў навуковай спадчыне Сербавы — манаграфія «Беларусы-сакунны» (1915), напісаная паводле матэрыялаў, сабраных Ісакам Абрамавічам пад час экспедыцыі на Палессі ў 1910—1911 гг. Апрача этнаграфічнага апісання палешукоў ён зрабіў шырокі агляд палескіх дыялектаў, а таксама змясціў аўтэнтычныя тэксты песень з нотамі і некалькі казак і легендаў.

Манаграфія «Беларусы-сакунны» завяршаецца публікацыяй цікавай калекцыі каляндарных песень (тэксты з нотамі) — калядных, веснавых, велікодных, валачобных, траецкіх, жніўных, а таксама песнямі пазаабрадавымі, запісанымі пераважна ў в. Жыцін Бабруйскага павета.

Асаблівую каштоўнасць для фальклору маюць змешчаныя ў манаграфіі казкі ў запісах Сербавы, напрыклад, жартоўныя «Несцерка», што стала штуршком для напісання В. Вольскім аднайменнай камедыі.

У паслякастрычніцкі перыяд Сербаву надзвычай інтэнсіўна займаўся пошукавай і аналітычна-даследчай працай, аднак выхад «гатовай прадукцыі» быў мізэрны, і за ўвесь савецкі час вучонаму ўдалося выдаць толькі адну кнігу, сціплую па аб'ёме, — «Вічынскія паляне» (1928). Гэта можна растлумачыць хіба што дыяметральна процілеглым разыходжаннем паміж прапагандай, якая трубіла на ўвесь свет, што савецкая ўлада прынесла народам шчаслівае і заможнае жыццё, і рэальнасцю — жабрацтвам, засведчаным бесстароннім вучоным. Вось якой убачыў Сербаву в. Вічын: «Сяло мае досыць шэры, непрыветлівы выгляд, усе двары, як на падбор, старыя, абадраныя і ў большай частцы без варотаў. Будынкі кепскія, драўляныя, пад старымі дравянымі або саламянымі і чаротавымі стрэхамі». У хатах цёмна і змрочна, замест падлогі — проста грунт, выбіты глінай, улезці ў сярэдзіну можна толькі сагнутым, «пра выгоду дзвярэй і святла ў хаце ніхто і не разважае». І эканамічны стан палешука не лепшы. «Наогул паляне, — гаворыцца ў нарысе, — кормяцца добра і сытна ўсяго толькі ўвосень і ўзімку, але вясной жывуць на паўгалодных, асабліва пры неда-родзе хлеба».

Але за агульнай карцінай народнай бядноты вучоны не мог не ўгледзець

Сялянінкі Таццяна (злева) і Аўксіння Брэнь з в. Васілевічы Рэчыцкага павета. 1910 г. З калекцыі фотаздымкаў І. А. Сербавы.

таленавітага, працавітага і мудрага народа, які жыве на беларускай зямлі: «Адным словам, гэта людзі глыбокага розуму і высокай жыццёвай мудрасці».

«Вічынскія паляне» — кніга, у якой Сербаву даследаваў матэрыяльную культуру аднаго невялікага кутка беларускага Палесся — панізоўя рэчкі Цны з вёскамі Вічын, Яжэўка, Язвінка, Ракітна, Дварэц, Дрэбск і Цна.

Найкаштоўная частка нарыса «Вічынскія паляне» — ілюстрацыйны матэрыял, фатаграфіі, зробленыя з натуры самім аўтарам даследавання.

Апошняя надрукаваная праца Сербавы быў альбом «Беларускае народнае мастацтва» (1951), які пабачыў свет ужо пасля смерці Ісака Абрамавіча, у пасляваенныя гады.

У ім пададзены 143 узоры народнага мастацтва, размеркаваныя па раздзелах: тканіны, дываны, арнаменты, ручнікі, паясы, вязанне, набойкі і адзенне. Унікальныя

па мастацкім вырашэнні і старажытнасці паходжання, гэтыя ўзоры збераглі для нас рэшткі народнай мастацкай даўніны, большасць якой знікла з побыту вясковага насельніцтва.

Для сённяшніх мадэльераў, якія ў сваёй творчасці выкарыстоўваюць народныя матывы, альбом Сербавы «Беларускае народнае мастацтва» — глыбокая крыніца. Не менш карысны ён для мастакоў, дэкаратараў, работнікаў мастацкіх і этнаграфічных музеяў, прамысловых арцелей, калектываў мастацкай самадзейнасці, прафесійных ансамбляў, рэжысёраў тэатраў і кіно і, зразумела, для навукоўцаў.

Каштоўнасць з каштоўнасцей — фатаграфіі, зробленыя Сербавым. Вядома, што за час экспедыцый ён зрабіў звыш 5000 здымкаў. Гэта была сапраўды падзвіжніцкая работа, бо фатаграфаванне ў вельмі неспрыяльных умовах: апарат быў прымітыўны, нязручны, грувасткі, са складаным спосабам наводкі рэзкасці і вытрымкі, устанаўліваўся на нязграбным штатыве, замест плёнка выкарыстоўваліся шкляныя пласціны, неабходны набор вагавых больш як пуд. Але гэта не ўсё: аб'екты фотаапарата палохаў прымхлівых і забабонных жыхароў. Вось што расказваў сам Сэрбаў: «Не даязджаючы вёрстаў 5 да Узды, я спыніўся ў вёсцы Чурылава і сфатаграфаванне тутэйшых старажылаў — Андрэя і Параску Махначоў у іх нацыянальным адзенні. Старыя не асабліва ўпарціліся, відаць, ахвотна апрануліся ў святочнае і спакойна пазіравалі на сваім двары, але з моладзі ніхто не захачаў здымацца, хоць я іх вельмі прасіў і ўгаворваў. Маўляў, здымуць, выстаўляць на паказ і потым будуць з іх смяяцца».

Скоса глядзелі на чалавека з фотаапаратам мясцовыя ўлады — старасты, паліцэйскія і чыноўнікі: баяліся сведкі іх самавольнічання або проста незнаёмай асобы. Так, у в. Грыцэвічы каля Ганцавіч валасны пісар палічыў Сэрбава за... шпіёна, праверыў усе яго паперы і адправіў пасыльнага ў мястэчка па земскага начальніка. У Смаленску на чыгуначнай станцыі паліцэйскі заўважыў у руках Сэрбава цяжкую ношу: «Што ў кошыку?» — «Здымкі...» — «Якія такія здымкі?»... Кошык здаў у багажню. Пасля яго вярнулі гаспадару. Але апарат быў паламаны, а замест сотняў негатываў у кошыку ляжаў шкляны друз. Так загінула калекцыя этнаграфічных здымкаў, на якую краязнавец патраціў цэлае лета.

З пяці тысяч здымкаў Сэрбаў апублікаваў у сваіх кнігах толькі 44. Пра лёс астатніх не было нічога вядома. І вось зусім нечакана гадоў дваццаць пяць таму ў архіве Вільнюскага дзяржаўнага ўніверсітэта я выпадкова натрапіў на частку іх — 450 здымкаў. У калодзе яны значыліся як матэрыялы невядомага аўтара, якія невядома што адлюстроўваюць.

Архіўным работнікам я дапамог ідэнтыфікаваць матэрыялы: яны належалі нашаму земляку Сербаву. Ва ўзнагароду я атрымаў копію сербаўскай фотакалекцыі. Не ўсе фатаграфіі зроблены на належным прафесійным узроўні, але ўсе яны — бяспечныя іканаграфічны матэрыялы пра жыццё і побыт беларускіх сялян у першым дзесяцігоддзі XX ст.

Гэтак жа і час, справядлівы суддзя, можа паведаць пра ўвесь навукова-творчы набытак Ісака Абрамавіча Сэрбава.

І. К. Цішчанка.